

Poliszémia az állathangutánzó szavakban

1. Bevezető

1.1. A téma kutatásának előzményei

Az állathangutánzó és -hívogatók iránti érdeklődésem felkeltésében nagy szerepe volt az 1976-ban megjelent somogyi (ÁhS.), majd az 1987-ben közzétett vasi, muravidéki (HiV.) nyelvatlasznak. Meglepett e munkák adatbősége, és tanulságos volt számomra a bennük található tájszavak újszerű elemzése. Ellenőrizvén tájszóismeretemet megnyugtatóan, hogy az említett adattárak szavainak nagy részét ismerem. Feltételeztem, hogy a somogyi nyelvatlasz igéivel szinte azonos tájszavak a baranyai Hegyháton is fennmaradtak, így gyűjtésükre még van esélyem. Az egyre bővülő tájszógyűjteményembe (1990–2000) felvettem az állathangutánzó szavakat is. A szavak szótárba rendezése során erősödött meg az a felismerésem, hogy az állathangutánzó szavak nagy része poliszém jelentésű. Ezt a tényt igyekeztem következetesen figyelembe venni az egyes szavak alap- és mellékjelentéseinek elkülönítésében.

Az állathangutánzó szavak egy részében végbemenő jelentésváltozás vizsgálatában jól tudtam hasznosítani a magyar jelentéstani irodalom fogalomrendszerét (KÁROLY 1970: 215–267) s különösképpen ZSILKA JÁNOSnak a jelentésintegrációt kifejtő gondolatait (1975: 172–173). Új szempontokkal gazdagította ismereteimet HADROVICS LÁSZLÓ jelentéstörténeti könyvének a szójelentés mozgatóerőiről szóló fejezete (1992: 65–73). SZABÓ JÓZSEF nemrég megjelent könyve (2007) pedig arra inspirált, hogy a népi szemléletmód vizsgálatát érdemes kiterjeszteni az állathangutánzó szavak körére, mert a valóságismeret szépen tükröződik ezekben a nyelvi reliktumokban is.

Régóta foglalkoztat az is, hogy az állathangutánzó szavakban hogyan fejeződik ki az embernek az állatokhoz való viszonya. Ismerjük e szavak valóságra utaló tartalmát? Mit tudunk a hangutánzó stílusértékéről? Milyen egyezések, eltérések lehetnek az állathangutánzó használatában? Van-e lehetőségünk arra, hogy állathangutánzó nyelvi rendszerét vizsgálva a szavakat megalkotó és használó emberről, magunkról is újszerű felismeréseket fogalmazzunk meg? Ez utóbbi szempontra THOMAS A. SEBEÖK tanulmányának következő gondolata hívta fel a figyelmemet: „A nyelvből kiinduló, széleskörű, átfogó kommunikáció-kutatási, közlés-kutatási elemzésre [az állatok kommunikációjának kutatásá-

ban] még nem került sor. [...] Mivel minden tudományos rendszernek van biológiai komponense is, a megfigyelt nyelvi rendszer a m e g f i g y e l ő t is magába foglalja” (1965: 306, a kiemelés tőlem: P. J.).

1.2. A tanulmány célja

A dolgozat címében megjelölt témát sokféle megközelítésben lehet vizsgálni. Gyűjtött adataim alapján főleg arra a kérdésre kerestem választ, hogyan jöhetett létre a poliszemantikus jelentés az állathangutánzó szavak bizonyos részében. A huszonöt szócikkből álló adattáram lehetővé tette, hogy az elemzett állathangutánzó szavakat fogalmi körök szerint is elrendezzem. Célszerűnek látszott, hogy kitérjek erre a kérdésre is: az állathangutánzók alakváltozataiból (*lefetyél, lafátyol; lefetyél, lafátyol*) miként jön létre önálló lexéma a szóhasadás révén. Érdeklődésre tarthat számot az, ha tömör formában utalok a poliszemantikus állathangutánzó szavaink keletkezésének hozzávetőleges pontosságú időpontjára (a TESz. alapján). A vizsgálatok során foglalkoztatott továbbá az a probléma, hogy létezik-e az állathangutánzó szavak körében szinonímia. Megállapíthattam, hogy egy-egy elemzett szó alapjelentéséhez kapcsolódó szóhangulati értékeket (egymáshoz viszonyítva) bizonyos értékskálán ábrázolni lehet. Minthogy a gyűjtött adataim forrásai főleg a dunántúli szóföldrajzi gyűjtemények és tájszótárak, a relatíve kis terjedelmű adattáram módot ad bizonyos nyelvföldrajzi sajátságok megfogalmazására is.

1.3. Kutatásmethodikai kérdések

Az állathangutánzó szavak p o l i s z é m j e l e n t é s é t főleg a tájszótárak jelentésdefiníciói alapján lehet megállapítani. A vizsgált nyelvatlásokban (ÁhS., HiV.) még csak utalás sincs az adatlapokon szereplő szavak mellékjelentéseire, mert e speciális szógyűjtemények szerzői-közzétevői a szavaknak csupán a primér jelentését rögzítették; így a hangutánzó szavak elsődleges jelentéseihez kapcsolódó másod-, harmadfokú stb. jelentések bemutatására nem is vállalkozhattak. Az állathangutánzók mellékjelentései (származtatott jelentései) kialakulhattak az adott nyelvjárásokban, és innen kerülhettek át a köznyelvbe; de az is lehet, hogy a köznyelvben kapcsolódott először az alapjelentéshez mellékjelentés. Mivel a tájnyelvi szavak a köznyelvben is előfordul(hat)nak, az ÉrtSz., a TESz. és az ÉKsz. is elkülönítve közli a két nyelvréteg (nyelvjárás és köznyelv) szójelentéseit. Ezek a szótárak sok segítséget nyújtottak számomra. Ha tájszótárainkban csak egy jelentés szerepelt egy-egy címszónál, akkor az ÉKsz., az ÚMTsz, és a TESz. alapján tudtam besorolni a kérdéses állathangutánzó szót a poliszemantikus jelentésű szavak közé. Például a *nyervog* '⟨A macska⟩ nyávog.' jelentés mellett a BüTsz.-ban ugyan nem szerepel a '⟨Kisgyermek⟩ nyivákolva sír v. veszekszik', de mindkét jelentést feltünteti az ÉKsz. (a 2. jelentést ritk., de köznyelvi jelentésként), így a *nyervog*-ot poliszemantikus jelentésű szónak tekinthetjük. Ezt megerősítik az ÚMTsz. és az AmTsz. *nyervog* szócikkének jelen-

tésdefiníciói is. Itt említem meg, hogy tájszótárainkból bizonyára azért hiányzik több szónál a köznyelvnek minősülő másodlagos jelentés, mert máig érvényben van ez a „szabály”: a tájszó nyelvjárási, népnyelvi jelentése mellé nem érdemes felvenni a köznyelvi(ke)t, mert ezek megtalálhatók a köznyelvi szótárakban. S ha mégis fontosnak látszik ez az információ, akkor elég ez a rövid minősítés: 'kny.' (lásd PESTI 2010: 144–146).

Nem problémamentes a jelentésváltozás típusának megálapítása sem. Több esetben a tájszótár példamondatainak tartalma alapján lehetett csak eldönteni, hogy egy-egy hangutánzó szó állatra vagy emberre vonatkozik-e. A poliszémia kialakulásában fontos tényező az adott szó valóságra utaló tartalma, denotatív jelentése. Ennek ismeretében tudunk kapcsolatot teremteni a szó alap- és mellékjelentése között. Ha tudom, hogy a *viribül* elsődleges jelentése ('kacsa) csőrét vízbe dugva hörpöli a vizet') kacsára vonatkozik, és arról is van tudomásom, hogy kisgyermek vagy akár felnőtt is tud *viribülni* ('kacsához hasonlóan, bugyborékolva inni' és 'hangosan, illetlenül, szürcsölve enni'), akkor létrejöhét gondolkodásomban a két jelenség összekapcsolása.

A jelentésváltozás nyelvi-stilisztikai eszközei: a *metaforikus* és a *metonimikus* névátvitel példái találekony gondolkodásmódra, egyúttal a nyelvi ökonómia szándékára is utalnak (KISS 2003: 50–51, HANGAY 2004: 494–495). Ezért tartottam fontosnak, hogy a poliszémia jelensége mellett feltüntessem a névátvitel típusát is. Mivel a két típus funkciójában átfedések lehetnek, elkülönítésük elég nehéz. Kérdőjel mutatja ilyen esetekben a minősítés bizonytalanságát.

1.4. Az Adattár szócikkeinek szerkezete

A félkövérrel kiemelt címszó után az adat forrásának rövidítése, majd dőlt betűvel az állathangutánzó szó következik betűhíven, a forrás szerint. A nyelvi adat valóságágrészletre utaló szerepét jelzik ezek a megjegyzések: emberre és/vagy állatra és/vagy természeti jelenségre vonatkozik-e az adott szó. Poliszémia esetén közlöm a szó jelentésdefinícióit; mégpedig a jelentésszerkezeti összefüggések szerint úgy, ahogy ez az ÉKsz.-ben és az ÚMTsz.-ben megvalósult. Számok érzékeltetik, hogy egy-egy állathangutánzó szó az adott forrásban (főleg a nyelv-atlaszokban) — a többi szóhoz képest — milyen arányban fordult elő a gyűjtés idején. Végül rövidítések mutatják a jelentésváltozás (névátvitel) két típusát: a metaforikus és a metonimikus jelentésváltozást.

1.5. Az Adattár rövidítéseinek jegyzéke

Á csel. = az állat cselekvésére vonatkozó hangutánzó szó

Á ha. = az állat hangjára vonatkozó hangutánzó szó

Á vis. = az állat viselkedésére utaló hangutánzó szó

Áhu. = állathangutánzó szó

Áhu. sz. = az állathangutánzó szó viszonyított száma a forrásban

E besz. = az ember beszédére (is) utaló hangutánzó szó
 E csel. = az ember cselekvésére (is) utaló hangutánzó szó
 E ha. = az ember által keltett egyéb hangra utaló szó
 E vis. = az ember viselkedésére (is) utaló hangutánzó szó
 Hu. = hangutánzó szó
 J₁ = alapjelentés (jelentésmag) a címszóban, illetve annak változatában
 J_{2, 3 (stb.)} = másodlagos, illetve harmadfokú stb. jelentés, azaz mellékjelentés
 Metaf. = metaforikus jelentésváltozás
 Meton. = metonimikus jelentésváltozás
 Nyelvi-stil. eszk. = a jelentésváltozás nyelvi-stilisztikai eszköze
 Polsz. = poliszémia
 polsz. = poliszemantikus kapcsolat
 Tá. = tárgyra, dologra vonatkozó állathangutánzó szó
 Ter. jel. = természeti jelenségre utaló állathangutánzó szó
 Ter. ha. = a természet hangját utánzó szó
 → = a jelentésfejlődés iránya
 ~ = a címszóval egyező adat a forrásban
 | = tagolást szolgáló jel.

2. Adattár

A vizsgált állathangutánzó szavak felsorolása (a jelentésdefiníciókkal együtt) és a szavak minősítése a poliszémia szempontjából:

cikákol ÁhS. 115: ~, *cikákó* A tömött réce hangja, ha melege van. – Csak két adat a forrásban. | HiV. 22: *cikákul*, *csikákul* 1. A tyúk, ha a torkán megakad valami. – 6 adattal. | HiV. 111: *cikákul*, *tikácul* 2. A fuldokló ember nyitott szájjal lélegzik. – A címszavakra 2-2 adat. – Polsz.: J₁ (Á ha.) → J₂ (E ha.) és így is J₂ (E ha.) → J₃ (E csel.). Nyelvi-stil. eszk.: metaf., ill. meton. | ÚMTsz.: ~, *cikákul*, *cikákó* 1. (Ember, állat) főként, ha vmi a torkán akad, az előbbi es. sírás v. nevetés közben is krákogva, köhögve fuldoklik, levegő után kapkod. 2. Köhécsel. 3. Öklendezik. – Kevés adat. – Polsz.: J₁ (Á ha.) → J₂ (E ha.) és J₃ (Á ha.) → J₄ (Á csel.) és J₅ (E ha.) → J₆ (E csel.). Nyelvi-stil. eszk.: metaf.; metaf. és meton. | AmTsz.: *cikákul*, ~ 1. (Állat) fuldokolva, éles hangon levegő után kapkod. 2. (Vki) furcsa hangon, fulladozva köhög. – Polsz.: ua., mint a HiV. adatainál. | HhSz.: *cikákó*, *cikákul* A jelentés és a Polsz.: ua., mint az ÚMTsz. adatainál. Áhu. szó, de emberre is vonatkozik. | OrmSz.: ~, *cikákó* (Baromfi) torkán akad vmi; fuldoklik. Csak Áhu. szó. | BütSz.: *cikákul* Jelentését és poliszémikus funkcióját lásd az ÚMTsz. *cikákol* adatainál. | BTsz.: *cikákul* [Ember, állat egyaránt] fulladozik a légcsőbe jutott ételtől. Ha az Áhu. ige jelentése emberre és állatra egyaránt vonatkozik, akkor polsz. jelentésű, ugyanúgy, mint a HiV.-nél. | KnTsz.: *cikákó* Köhög, krákog. Csak Hu. szó. | MihTsz.: *cikákul*. Jelentéséhez és polsz. minőségéhez lásd a BTsz. Adatait.

csattog ÁhS. 163: ~ A pulyka hangja. Az Áhu. száma: itt 1 adat | HiV. 11, 65, 72, 78. ~ Állatok (disznó, szarka, golya, fogoly) hangja. – Az Áhu. száma: a 11. la-

pon 3 szó; a 65. lapon 1 szó ; a 72. lapon 2 szó; a 78. lapon 1 szó és *csëtto*g | HiV. 95, 138, 146, 160, 169, 171, 179, 196: ~. E helyeken a jelentések (a számok sorrendjében): személy ujjával csettint; sárban járva ilyen hangot ad a [lábbeli], valakinek összeverődnek a fogai; az ég hangja villámláskor; a becsapott ajtó hangja; a jégeső hangja; erősen esik az eső. – Az Áhu. száma: a 95.-nél 1 szó, a 138.-nál 8 szó, a 146.-nál 3 szó; a 160.-nál 5 szó, a 169.-nél és 171.-nél 1-1 szó ; a 179.-nél 3 szó; 196.-nál 2 szó. – Polsz.: J₁ (Á ha.) → J₂ (E csel.). Nyelvi-stil. eszk.: metaf. – Polsz.: J₁ (Á ha.) → J₃ (Ter. ha.). Nyelvi-stil. eszk.: meton. – Polsz.: J₁ (Á ha.) → J₄ (Ter. jel.). Nyelvi-stil. eszk.: metaf. és meton. is lehet. | ÚMTsz.: ~ ⟨Vki⟩ ujjával csettint. Meglepő, hogy itt nincs Áhu.-ra utaló szójelentés. Vö. TESz. 1: 487. **csattan** szócikke alatt a **csattog** igét. Itt az 1803-ból való *csattog* ige: 'énekel a ⟨fülemüle⟩'. | ÉKsz.: ~ 1. Ismételten ⟨erősen⟩ csattan [vmi?]. 2. Ismételten csattanó hangok sorát ejti [vki, vmi?]. 3. ⟨A fülemüle es. más madár⟩ meg-megszakadó hangon énekel. – Polsz.: J₁ (Tá ha.) → J₂ (E csel.) Nyelvi-stil. eszk.: metaf. – Polsz.: J₂ (E csel.) → J₃ (Á ha.) vagy J₃ (E ha.?). Nyelvi-stil. eszk.: meton. | OrmSz.: ~ 1. Többször csattan [vmi]. 2. Dörög [az ég]. | KkSz.: ~ ⟨Kapa⟩ csattog a száraz földben. Az OrmSz. és a KkSz. *csattog* címszava alatt a jelentések között nincs Áhu.

csetteg HiV. 66: *csëtteg*, *csëtto*g 1. A gébics vagy szarka, gáborján csattogó hangja. Az Áhu. száma itt: 14 szóból 1 *csëtteg* és 1 *csëtteget* szó olvasható a 66. lapon. Meglepő, hogy az adatközlők 1984 táján már ennyire nem emlékeztek a *csëtteg* igére. A szarka neve ugyanakkor máig *csëttegi* Zalában. A Vas megyei Csákánydoroszlón a töviszúró gébics neve: *csëttegi*. | HiV. 95: *csëtteg* 2. Vki ujjával csettentő hangot ad. – Az Áhu. száma itt 3 szó. | HiV. 142: *csëtteg* 3. Ilyen hangot ad az, ha vki almát eszik. – Polsz.: J₁ (Á ha.) → J₂ (E csel.). Nyelvi-stil. eszk.: metaf. – Polsz.: J₂ (E csel.) → J₃ (E ha.). Nyelvi-stil. eszk.: metaf., esetleg meton. – A sok adat között csak 1 Áhu. szó van a 142. oldalon. | ÚMTsz.: *csëtteg*, *csëtto*g 1. Csettintget [vki?] 2. Pattog [vmi?]. 3. ⟨A kotlós csibehívó hangjának jellemzésére⟩. – Polsz.: J₁ (E csel.) → J₂ (E ha.). Nyelvi-stil. eszk.: meton. – Polsz.: J₃ (Á ha.) → J₁ (E csel.). Nyelvi-stil. eszk.: meton. | ÉKsz.: ~ 1. Egymás után többször csetten. 2. ⟨Madár⟩ rövid, éles hangokat ad. 3. [Személy] pattogva beszél. – Polsz.: J₂ (Á ha.) → J₁ (E besz.). Nyelvi-stil. eszk.: metaf. – Polsz.: J₁ (E ha.) → J₃ (E besz.). Nyelvi-stil. eszk.: meton. | AmTsz.: *csöttög*, *csëtteg* 1. ⟨Lábbeli⟩ kisebb csattogó hangot ad. 2. ⟨Rossz⟩ motor csattogó hangon jár. 3. Szarka éles hangon szól. 4. Vki éles hangon beszél. – Polsz.: J₃ (Á ha.) → J₄ (E besz.). Nyelvi-stil. eszk.: metaf. – Polsz.: J₁ (Tá.) → J₂ (Tá.). Nyelvi-stil. eszk.: metaf. – Polsz.: J₃ (Á ha.) → J₄ (E besz.). Nyelvi-stil. eszk.: meton. | BüTsz.: *csöttög* 1. Kopogó lábbeliben lomhán megy. 2. ⟨Régi motor⟩ lassú, ütemes zajt ad. – Polsz.: J₁ (E csel.) → J₂ (T ha.). Nyelvi-stil. eszk.: metaf.

danol ÁhS 11: ~, *danul* Ilyen hangot ad a tyúk, ha szemet keres. – Itt 2 adat. A címszó jelentésében a *káricál* 70 adattal. – Polsz.: J₁ (E ha.) → J₂ (Á ha.). Nyelvi-stil. eszk.: meton. | HiV. 23: *danúgat*, *danugat* 1. [Örömben?] ilyen hangot adva szemet keres a tyúk az udvaron. | HiV. 24: 2. Vki elnyújtva énekel. – Itt 4 adattal a *danugat*, *danúgat* és 2 adattal az *énekül*; a 24.-ben 1 adat van a *danúgat*-ra és 1 adat az *énekül*-re. A 24.-ben 'énekel' jelentésű még a *karicsál* [= káricál] 11 adattal. –

Polsz.: J₂ (E ha.) → J₁ (Á ha.). Nyelvi-stil. eszk.: meton., metaf. | ÚMTsz.: *danol, danul, dalol* Dalol [énekel]. Állatra nem vonatkozik az ige jelentése. | ÉKsz.: ~ Danolgat. Itt is csak emberre vonatkozik az ige jelentése. | AmTsz.: *danul, danol* 1. Énekel. 2. Mulat. – Polsz.: J₁ (E ha.) → J₂ (E ha. és E csel.). Nyelvi-stil. eszk.: meton. | HhSz.: *dalol* 1. ⟨Ember⟩ dalt énekel. 2. ⟨Énekesmadár⟩ kellemes hangon, folyamatosan énekel. – Polsz.: J₁ (E ha.) → J₂ (Á ha.). Nyelvi-stil. eszk.: meton. és metaf. | OrmSz.: *daló, danó, dalol* 1. ⟨Ember⟩ dalt énekel. 2. Kárál (tyúk a tojáson) [örömeiben?]. – Polsz.: J₁ (E ha.) → J₂ (Á ha. és Á vis.) Nyelvi-stil. eszk.: meton. | BütSz.: *danul* Énekel vmit. Áhu. funkciója nincs. | BTsz.: *danul* Danol [énekel]. Csak Hu. funkcióban. | MihTsz.: *danaszul* ⟨Halkan, csendben⟩ dúdolgat, énekelget. Csak jelentése alapján kapcsolódik a szócikk címszavához. Egészen különleges Hu. szó ebben a forrásban. Az ÚMTsz.-ban sem találjuk. | KoTsz.: *danull* Énekel, mulatozik. – Polsz.: J₁ (E ha.) → J₂ (E ha. és E csel.). Nyelvi-stil. eszk.: meton.

dödörög ÁhS. 140–41: ~ Ilyen hangot ad az anyalúd, ha hívja fiait. – Az Áhu. száma 1, de azonos jelentésük alapján ide tartozó szavak még: *dödög, dödörökül*. | HiV. 23: Ilyen hangot ad a tyúk, amikor szemet keres az udvaron. – Ilyen hangot ad a kakas, ha szemet találva az udvarban hívja a tyúkot. – Mindkét lapon az Áhu. száma 1, de jelentésük szerint ebbe a szemantikai körbe tartozik még: *énekiül, danúgat*. | HiV. 120: Dödörög, aki mély, halk hangon, alig érthetően beszél. – Az Áhu. száma itt is 1, és mellette a *dörmög* 4 adattal. – Polsz.: J₁ (Á ha.) → J₂ (E ha. és E vis.). Nyelvi-stil. eszk.: metaf., meton. | ÚMTsz.: ~. 1. Félhangosan, csendesen beszélget. 2. ⟨Vki⟩ dörmög, morog, magában motyog; dödög. – Polsz.: J₁ (E ha.) → J₂ (E ha. és E vis.). Nyelvi-stil. eszk.: metaf. Áhu. szerepét nem említi a szótár.

karattyol ÚMTsz.: *karatyol* Rekedtes, elnyújtott hangot hallat, kárál. | ÉKsz.: *karattyol* 1. Lärmásan hadar ⟨vmit⟩. 2. ⟨Tyúk⟩ kárál. 3. ⟨Béka⟩ kuruttyol. – Polsz.: J₁ (Á ha.) → J₂ (E besz. és E vis.). Nyelvi-stil. eszk.: metaf., meton. | AmTsz.: *karattyul, karatyul, karatyol* 1. Sokat beszél feleslegesen. 2. Lärmázik. – Polsz.: J₁ (E besz.) → J₂ (E besz. és E vis.). Nyelvi-stil. eszk.: meton. | OrmSz.: *karatyol, karatyó* Szükség nélkül sokat fecseg. Itt csak emberre vonatkozó szó. | BütSz.: *karatyul* Sokat beszél. | BTsz.: *karattyul* Sokat beszél, fecseg. | KoTsz.: *karattyul* Sokat beszél, fecseg.

káricál ÁhS. 111.: ~, *káricáll, káricá* Ilyen hangot ad a tyúk, ha szemet keres az udvaron. – A *káricál* adatból van itt több. | ÁhS. 116: ~ Ilyen hangot ad a kakas, amikor szemet talált, és odahívja a tyúkokat. – 1 adattal. | HiV. 23: *karicsál* Ilyen hangot ad a tyúk, amikor szemet keres az udvaron. A *karicsál* 9 adattal, de csak a Vas megyei kutatópontokon. | HiV. 24.: *karicsál* Ilyen hangot ad a tyúk, ha megtojt. – 1 adat | ÚMTsz.: ~, *káricáll, káricá* 1. ⟨Tyúk⟩ kárál. 2. ⟨Öregasszony⟩ magában motyog, dünnyög. – Polsz.: J₁ (Á ha.) → J₂ (E ha. és E vis.). Nyelvi-stil. eszk.: metaf., meton. | ÚMTsz.: *karicsál* 1. ⟨Tyúk⟩ kárál. 4. [Személy] fecseg, karattyol; lármázik. | ÉKsz.: *karicsál* Kárál, karattyol [ember?] | AmTsz.: *káricáll* 1. ⟨Tyúk⟩ kárál, hangoskodik. 2. ⟨Idős ember, gyerek⟩ magas hangon karattyol. – Polsz.: J₁ (Á ha.) → J₂ (E ha., E vis.). Nyelvi-stil. eszk.: metaf., meton. | OrmSz.: ~, *káricá* Tyúk egyhangúan, kedvesen beszélget. | BütSz.: ~ ⟨Tyúk⟩ elnyújtott hangot hallat. A *tikok*

is mijen szépon káricálnak a kerbe! | BTsz.: *káricál, karicsál* <Tyúk> éneklő hangot ad, különösen akkor, amikor szemet keres az udvaron. | MihTsz.: *karicsál* Kárál. A tyúk hangja. | KoTsz.: *káricáll* Éneklő hangot ad <tyúk>.

lafatyol ÁhS 6, 46: *lafatyoli* (kevesebb adattal), *lafátyoli* (több adattal) A kutya és a disznó moslékot eszik a nyelvével. – Itt csak Áhu.-ra van adat. | HiV. 11: *lafatyul, lafatul, lafátol, lapatyul*. A disznó hangja, ha moslékot eszik. A forrásban a *lefetyel* igére is van adat. | ÚMTsz.: ~, *lafatyú, lafityol, lafató*. 1. <Kutya, macska folyadékot> nyelvét belemártogatva iszik. 2. Mohón eszik, habzsol. 3. Beszél (sokat beszél, fecseg; teli szájjal beszél; érthetetlenül beszél). Itt van még utalás a *lefetyel* Áhu.-ra is. – Polsz.: J₁ (Á csel.) → J₂ (E csel.). Nyelvi-stil. eszk.: metaf. – Polsz.: J₂ (E csel.) → J₃ (E csel., E besz.) Nyelvi-stil. eszk.: meton. | OrmSz.: ~ Csak így: 'le- vet mohón kap be'. | BüTsz.: *lafatyul, kilafatyul* (is) 1. Feleslegesen sokat beszél. 2. Mohón iszik, lefetyel <kutya>. – Polsz.: J₂ (Á csel.) → J₁ (E csel., E besz.). Nyelvi-stil. eszk.: meton. | MihTsz.: *lafatyul* [Állat] Lefetyel <vmit>. Csak Áhu.-ként szerepel a szótárban. | KnTsz.: *láfátyó* <Kutya> mohón eszik, iszik. | KoTsz.: *lafatyull* Sokat beszél, összevissza fecseg.

lafátyol ÁhS. 6: ~, *lafátyul, lafátyuli* (több adattal), *lefetyël* (kevés adattal). A disznó hangja, amikor <nyelvével> moslékot eszik. | ÁhS. 46: *lafátyuli, lafátyujja, lafátyújja* (több adattal), *lefetyüli* (kevés adattal) – A kutya hangja, amikor <nyelvével> levest eszik. A ragos igealak adatát úgy kapták a gyűjtők, hogy a kérdőmondat folytatását kérték az adatközlőktől. (A kutya a levest a nyelvével...) | HiV. 11: *lafátul, lafátol, lafatul, lafatol* A disznó hangja, amikor moslékot eszik. – Jobbára csak a Vas megyei kutatópontokon, és itt több adattal. A *lefetyül*-re csak 2 adat a 11. oldalon. | ÚMTsz., ÉKsz.: ezekben a szótárakban nem szerepel a *lafátyol* címszó, csak a *lafatyol* lexéma. | AmTsz.: ~, *kilafátyol* Állat <főleg kutya> nyelvével edényből a vizet, eledelt gyorsan kiszürsöli, kieszi. – Polsz.: J₁ (Á ha.) → J₂ (E ha., E csel.). Nyelvi-stil. eszk.: meton. | KoTsz.: *lafátyull* Nyelvével kotorja <a kutya és a macska> szájába a vizet, levest.

lefetyel ÁhS. 6: *lefetyöli, lefetyüli* Disznó a moslékot a nyelvével így eszi. – 2 kutatópont. Zömében: *lafátyoli, lafátyújja*. | ÁhS. 46: *lefetyüli, lefetyöli* Így eszi a kutya a levest. – Kevés kutatópont. Többségben a *lafátyoli, lafátyújja*. | HiV. 11: *lefetyül* A disznó hangja, amikor moslékot eszik. – 3 kutatópont 1-1 adat. | HiV. 88: *lefetyël* Az ember hangja, ha sietve (és hangosan) eszik. – 1 adat. – Polsz.: J₁ (Á ha.) → J₂ (E ha., E csel.). Nyelvi-stil. eszk.: meton. | ÚMTsz.: *lefetöli, lefetyüli, lefetyül* 1. <Kutya, macska folyadékot, ill. folyékony ételt> mohón, habzsolva iszik vagy eszik. 2. <Folyadékot, ill. folyékony ételt> habzsolva fogyaszt vki. 3. [Ember] összevissza fecseg. – Polsz.: J₁ (Á ha.) → J₂ (E ha., E csel.). Nyelvi-stil. eszk.: metaf., meton. – J₂ (E ha., E csel.) → J₃ (E besz.). Nyelvi-stil. eszk.: meton. | ÉKsz.: ~ 1. <Kutya, macska stb.> a nyelvét mintegy lapátként használva iszik vagy eszik. 2. Vki habzsolva eszik vmit. 3. Összevissza fecseg. – Polsz.: ua., mint az ÚMTsz. Adatainál. | AmTsz.: *lefetyül, lefetyöl, lefetyël* A jelentésdefiníció és a Polsz. adatai egyeznek az ÚMTsz. Adataival. | HhSz.: *lefetyöl, lefetyő* Jelentés és Polsz. ua., mint a HiV.-nél. | OrmSz.: csak *lafatyol* címszó van a *lefetyel*-lél azonos jelentésben. |

BüTsz., BTsz.: *lefetyül* Jelentés és Polsz. ua., mint a HiV.-nél. | KkSz.: a *lefetyel* megfelelője itt a *lafitol*, *belafitol* Habzsol vmit [állat, ember?]. | KnTsz.: ~ <Kutya, macska> sajátos hangot hallatva iszik. | MihTsz.: *lefetyül* Jelentése ua., mint az ÉKsz. 1. jelentése. | KoTsz.: *lefetyüll* Fecseg, sokat beszél.

mekeg ÁhS. 190: *mekög*, *mekög*, *mekög* és *bekög*, *bekög*; *bēget*, *bēgget* is. A kecske hangja. ÁhS. 13: *mekög* A borjú hangja, amikor az anyját hívja. – 1 adattal. | HiV. 21.: *mekög* A birka hangja. 3 adattal. | HiV. 38: *mekög*, *mekög* A birka hangja. Többségben ezek a szavak és 4 *bekög*, 1 *beget*. | ÚMTsz.: *mekög*, *mökög* Dadog [vki]. És olyan emberre is mondják, aki nem beszél az adott falu nyelvjárását. Áhu. jelentését nem említi a szótár. | ÉKsz.: ~ 1. <Kecske> jellegzetes szaggatott, remegő hangot hallat. 2. Ember magas hangon, akadozva beszél. – Polsz.: J₁ (Á ha.) → J₂ (E besz.). Nyelvi-stil. eszk.: meton. | AmTsz.: *mekög*, *mekög* 1. Akadozva, ill. éles hangon beszél. 2. A kecske hangja. – Polsz.: J₂ (Á ha.) → J₁ (E besz.). Nyelvi-stil. eszk.: meton. | BüTsz.: *mekög* A kecske hangja. | KkSz.: *mekög* Dadog [ember]. | KnTsz.: *mekög* 1. Dadog. 2. Birka [sajátos] hangot ad. 3. Köznyelvi. – Polsz.: J₂ (Á ha.) → J₁ (E ha.). Nyelvi-stil. eszk.: metaf.

nyehög ÁhS. 81. *nyehög*, *nyehög* Ilyen hangot ad a ló, ha megijed. – Adat 2 kutatóponton. | ÁhS. 18: *nyehög*, *nyehög* Ilyen hangot ad a ló, ha zabot visznek neki. – Több alakváltozatban, sok kutatóponton. | ÁhS. 19: *Nyehög*, *nyehög* – Több alakváltozatban, sok kutatóponton. HiV. 15: *nyehög* A ló hangja, ha meglátja párját. – 2 kutatóponton. | HiV. 16: *nyehög* Ilyen hangot ad a kiscsikó az anyja után. – 1 kutatóponton. | ÚMTsz.: *nyehög* <Ló> nyihog, nyerít. | ÉKsz.: itt nincs *nyehög* címszó. | AmTsz.: *nyehög*, *nyehög* 1. <Ló> szaggatott hangon nyerít. 2. <Vki> éles hangon, nyihogva nevet. – Polsz.: J₁ (Á ha.) → J₂ (E ha., E vis.). Nyelvi. stil. eszk.: meton. | HhSz.: *nyehög* Jelentés és Polsz. ua., mint az AmTsz. adatainál. | OrmSz.: *nyehög* Hangosan, szaggatottan, élesen nyerít <a ló>. | BüTsz.: *nyehög* <Ló> szaggatott hangon nyerít.

nyekeg HiV. 108, 124: *nyekög*, *nyökög* adat van, de ezek nem Áhu. szavak a forrásban. | ÚMTsz.: *nyekög* 1. Hibásan beszél, dadog. 2. Nyög. 3. <Kanca a csikóját hívja, és> nyerít. – Polsz.: J₁ (E ha., besz.) → J₂ (E csel., E ha.). – Nyelvi-stil. eszk.: meton. | ÉKsz.: ~ 1. [Vki] nyögdecselő, akadozó hangot hallat. 2. <Kecske> mekeg. 3. <Vmi> nyekereg. – Polsz.: J₂ (Á ha.) → J₁ (E ha., E besz.). Nyelvi-stil. eszk.: metaf., meton. – Polsz.: J₁ (E ha.) → J₃ (Tá ha.). – Nyelvi-stil. eszk.: metaf. | AmTsz.: *nyekörög*, *nyekörög* 1. <Állat> nyögdecselő, akadozó hangot hallat. 2. <Vki> akadozó hangon beszél. – Polsz.: J₁ (Á ha.) → J₂ (E besz.). Nyelvi-stil. eszk.: meton. | KoTsz.: *nyekög* Akadozva beszél, dadog.

nyervákol ÁhS. 218: *nyervákol*, *nyervákol*, *nyervákol* Ilyen hangot ad a macska, amikor tejet kér. – Ilyen hangot adnak a macsakák éjjel, amikor kergetőznek. – Ilyen hangot ad a kismacska, ha az anyját hívja. – A 218. kérdésnél: csak 4 kutatóponton: *nyervákol* és alakváltozatai; a 219. kérdésnél: 4 kutatóponton *nyervákol* és alakváltozatai; a 222. kérdés adatai között (a macskára vonatkozóan): *nyervákol* 3, *nyervákol* 2 és a *nyervákol* 1 kutatóponton. | ÚMTsz.: *nyervákol*, *nyervákol*, *nyervákol*, *nyervákol* 1. <Macska> nyávog. 2. [Személy] siránkozik. – Polsz.: J₁ (Á

ha.) → J₂ (E ha., E csel.). Nyelvi-stil. eszk.: metaf. (?), meton. | AmTsz.: *nyërvákul*, *nyërvákol* 1. ⟨Macska⟩ elnyújtott hangon sír. 2. ⟨Kisgyerek⟩ hosszasan, nyivákolva sír. – Polisz. ua., mint az ÚMTsz. Adatainál. | HhSz.: *nyërvákol*, *nyërvákó* Áhu. a macskára vonatkozóan. – Jelentések és a Polisz. ua., mint az ÚMTsz. adatainál. | BüTsz.: *nyërvákol* ⟨Macska⟩ elnyújtott hangot ad. | KoTsz.: *nyërvákull* ⟨Macska⟩ nyávog. Csak Áhu.

nyervog ÁhS. 218: *nyërvog*, *nyërhoG*, *nyërvok* Ilyen hangot ad a macska, amikor tejet kér. 33 kutatóponton. | ÁhS. 219: *nyervognak*, *nyërvognak* Ilyen hangot adnak a macskák éjjel, amikor kergetőznek. 21 kutatóponton. | ÁhS. 222: ~, *nyërvog*, *nyërhoG*, *nyërvok* Ilyen hangot ad a kismacska, ha az anyját hívja. 25 kutatóponton. | ÚMTsz.: *nyërvog* 1. ⟨A macska⟩ nyávog. 2. [Vki] siránkozik. – Polisz.: J₁ (Á ha.) → J₂ (E ha., E csel.). Nyelvi-stil. eszk.: meton. | ÉKsz.: ~ 1. ⟨Macska⟩ éles, kellemetlen hangon nyávog. 2. Vki nyivákolva sír v. veszekszik. – Polisz.: J₁ (Á ha.) → J₂ (E ha., E besz.). Nyelvi-stil. eszk.: meton. | AmTsz., HhSz.: *nyërvog*, *nyërhoG* – A jelentések és a Polisz. ua., mint az ÉKsz.-nél. | OrmSz., BüTsz.: *nyërvog*. Nyávog [a macska]. | KnTsz.: *nyërvog* ⟨Macska⟩ panaszosan nyávog. Csak Áhu.

nyihog ÁhS. 20: ~, *nyihoG*, *nyihok* Ilyen hangot ad a kismalac, amikor az anyját hívja. – 7 kutatóponton. | ÁhS. 81: ~, *nyihoG* A ló hangja, ha megijed. – 2 kutatóponton. | ÁhS. 219: *nyihognak* Ilyen hangot adnak a macskák, ha kergetőznek. – 5 kutatóponton. | ÁhS. 222: *nyihoG*, *nyihok* Ilyen hangot ad a kismacska, ha az anyját hívja. – 2 kutatóponton. | ÁhS. 231: ~ *nyihoG*, *nyihok* Ilyen hangot ad a házinyúl. – 11 kutatóponton. | ÁhS. 43: ~, *nyihoG*, *nyihok* Ilyen hangot ad a kutya, ha bekérezkedik a konyhára. – 7 kutatóponton. | ÁhS. 47: ~, *nyihoG* Ilyen hangot ad a kutya, ha megverik. – 17 kutatóponton. | ÁhS. 48: ~, *nyihoG*, *nyihok* Ilyen hangot ad a kiskutya, ha az anyját hívja. – 17 kutatóponton. | ÁhS. 49: ~, *nyihog*, *nyihok* Ilyen hangot ad a kiskutya, ha rálépnek a lábára. 11 kutatóponton. | HiV. 15: ~, *nyikog* (is). Ilyen hangot ad a ló, ha meglátja párját. – 2 kutatóponton. | HiV. 16: ~. Ilyen hangot ad a csikó az anyja után [futva?]. – 14 kutatóponton. | HiV. 18: ~. Ilyen hangot ad a ló, ha zabot visznek neki. – 1 kutatóponton. | HiV. 41: *nyikog* Ilyen hangot ad a kutya, ha fél. – 1 kutatóponton. | ÚMTsz.: ~ 1. ⟨Ló, csikó⟩ élesen nyerít. 2. ⟨Kutya⟩ vinnyog, nyí. 3. [Vki] fojtott hangon nevetgél, vihog. – Polisz.: J_{1,2} (Á ha.) → J₃ (E ha., E csel.). Nyelvi-stil. eszk.: metaf., meton. | ÉKsz.: ~ 1. ⟨Ló⟩ egy-egy éles, nyerítő hangot ad. – ⟨Más állat⟩ vinnyog, nyifog. 2. Vki vihog. – Polisz. ua., mint az ÚMTsz. adatainál. | AmTsz.: ~. Jelentés és Polisz. ua., mint az ÚMTsz. adatainál. | BüTsz.: ~. Nyerít ⟨a ló⟩. | KkSz.: *nyerétt*, *nyeritt* 'kny'. [A ló éles hangja?]

nyivákol ÁhS. 218: ~, *nyivákú* Ilyen hangot ad a macska, amikor tejet kér. – 2 kutatóponton. | HiV. 49: *nyivákul* Ilyen hangot ad a macska, párzás közben. – 2 kutatóponton. | HiV. 50: *nyivákul* (és *nyávikul* is). Ilyen hangot ad a macska, ha szeretne bemenni a házba. – 2, ill. 3 kutatóponton. | HiV. 51: ~. Ilyen hangot ad a kismacska, ha idegen közeledik feléje. – 1 adattal. | ÚMTsz.: *nyivácskoll*, *nyivácskó* 1. ⟨Macska v. kölyökkutya⟩ nyüszít, vinnyog. 2. ⟨Macska⟩ nyávog. | AmTsz.: *nyivákul*, *nyivákol*, *nyivákú* 1. ⟨Állat, főleg macska⟩ éles, elnyújtott, síró hangot ad. 2. ⟨Kisgyerek⟩ hasonlító hangon sír. – Polisz.: J₁ (Á ha.) → J₂ (E ha., E csel.). Nyelvi-stil. eszk.: metaf.,

meton. | KnTsz.: *nyávikó* 1. ⟨Macska⟩ nyávog. 2. ⟨Elvert gyerek⟩ bőg, siránkozik. – Polisz.: J₁ (Á ha.) → J₂ (E ha.). Nyelvi-stil. eszk.: metaf.

rebben ÚMTsz.: ~ [Vki] hirtelen megijed, megrezzen. Hu. és egyúttal hangfestő szó? | ÉKsz.: ~ 1. ⟨Madár⟩ a szárnyával zajt keltve felröppen v. valahova röppen. 2. ⟨Személy vmely testrésze⟩ hirtelen, rezzenésszerűen mozdul. – Polisz.: J₁ (Á ha., csel.) → J₂ (E csel.). Nyelvi-stil. eszk.: meton. | AmTsz.: *röbben, rébben* – Jelentések és Polisz. ua., mint az ÉKsz.-nél. | OrmSz.: *szömröbbenés* főnév. *Hazudik az éty szömröbbenés nékü.* | KoTsz.: *röbdöz* Rángatózik a szemhéj. | Az AmTsz.-ben is van *röbdös*. A szemhéj rángatózik.

szeszereg ÚMTsz.: *szészérég* 1. ⟨Fájdalmában⟩ sziszeg. 2. Fél, szorong. 3. Izgul. – Polisz.: J₁ (E ha.) → J₂ (E csel., E vis./a) és J₂ (E vis.) → J₂ (E vis./b). Nyelvi-stil. eszk.: mindkét típusban meton. | MihTsz.: *szészérég* 1. A gúnár sziszegő hangot ad. 2. ⟨Ember⟩ fájdalmában ⟨fogát szíva⟩ sziszeg. – Polisz. J₁ (Á ha.) → J₂ (E ha., E csel.) Nyelvi-stil.eszk.: meton.

sziszeg, szisszeg ÁhS. 32: *sziszég, szisszeg, sziszög, szisszög* 1. Ilyen hangot ad a gúnár, ha meg akar csípni vkit. – 58 kutatóponton és 2 kutatóponton *fúj*. | ÁhS. 50: *sziszög, sziszög* Ilyen hangot ad a macska, ha a kutyára haragszik. | HiV. 22: *sziszég*. Ilyen hangot ad a tyúk, ha a torkán megakad vmi. – 1 kutatóponton. | HiV. 35: *sziszég* Ilyen hangot ad a gúnár, ha támad. – 23 kutatóponton. | HiV. 48: *sziszég* A macska hangja, ha a kutyára haragszik. – 1 kutatóponton. | HiV. 51: *sziszég* A kismacska hangja, ha idegen közeledik. – 2 kutatóponton. | HiV. 58: *sziszég* Ilyen hangot ad a sáska. – 1 kutatóponton. | HiV. 60: *szisszeg* Ilyen hangot ad az ürge, ha veszeltyt érez. – 1 kutatóponton. 2. *sziszég, sziszög* Ilyen hangot ad az, akinek a tüske megszúrja a lábát. – 3 kutatóponton. – Polisz.: J₁ (Á ha.) → J₂ (E ha.) Nyelvi-stil. szerk.: metaf. | HiV. 195: *sziszég* 3. Ilyen hangot ad a nedves fa a tűzön. – 1 kutatóponton. – Polisz.: J₁ (E ha., Á ha.) → J₃ (Tá). Nyelvi-stil. eszk.: metaf. | ÚMTsz.: *sziszég* 1. A gúnár hangja. 2. Orrán át hangosan lélegzik, szuszog. 3. ⟨Tyúk torkán akad vmi⟩ rekedtes hangot hallat. – Polisz.: J₁ (Á ha.) → J₂ (E ha., csel.). Nyelvi-stil. eszk.: metaf. és Polisz.: J₁ (Á/a ha.) → J₃ (Á/b ha.). – Nyelvi-stil. eszk.: metaf. | ÉKsz.: ~ 1. ⟨Kígyó, lúd⟩ hevesen fújva [...] sivító hangot ad. 2. ⟨Vki fájdalmában⟩ foga közt szívja be és fújja ki a levegőt, ill. így beszél; így mond vmit. – Polisz.: J₁ (Á ha.) → J₂ (E ha., E csel., E besz.) – Nyelvi-stil. eszk.: metaf., meton. | AmTsz.: *sziszög, sziszég* – Polisz. és jelentés ua., mint az ÉKsz. adatainál. | BüTsz.: *sziszög* A gúnár hangja, ha meg akar csípni vkit. | KoTsz.: *sziszék-szuszog* Hosszasan szuszog.

sziszereg ÁhS. 32: *sziszörög, sziszörög* Ilyen hangot ad a gúnár, ha meg akar csípni vkit. – 10 kutatóponton. | ÁhS. 51: *sziszörög* Ilyen hangot ad a macska, ha a kutyára haragszik. – 1 kutatóponton. | HiV. 51: *sziszörög* Ilyen hangot ad a kismacska, ha idegen közeledik feléje. – 1 kutatóponton. | HiV. 143: *sziszérég* Ilyen hangot ad az, akinek a tüske megszúrja a talpát. – 1 kutatóponton. | HiV. 181: *sziszérég* Ha kevés víz van a kulacsban, és megrázzuk, ilyen hangot ad. – 1 kutatóponton. | HiV. 195: *sziszérég* Ilyen hangot ad a nedves fa a tűzön. – 1 kutatóponton. – Polisz.: J₁ (Á ha.) → J₂ (E ha.). Nyelvi-stil. eszk.: metaf. – Polisz.: J₁ (Á ha.) → J₃ (Tá. ha.). Nyelvi-stil. eszk.: metaf. | ÚMTsz.: *sziszereg, sziszérég* 1. ⟨Pl. fűszeres, csípős ételtől,

erős paprikától) sziszeg. 2. *sziszërég* Szepeg. – Polisz. J₁ (E ha.) → J₂ (E ha., E csel.). Nyelvi-stil. eszk.: meton. | ÉKsz.: Hosszasan vagy többször sziszeg. | AmTsz.: *sziszörög*, *sziszërég* 1. Ismétlődően, hosszan sziszeg a lúd. 2. A forrásban levő víz hangja. – Polisz.: J₁ (Á ha.) → J₂ (Tá. ha.). Nyelvi-stil. eszk.: metaf. | BütTsz.: *sziszörög* Többször sziszeg (fájdalmában). | KoTsz.: *sziszërég* Hosszasan, többször sziszeg.

szüköl ÁhS. 43: *szükül* Ilyen hangot ad a kutya, ha bekérezkedik a konyhára. – 3 kutatóponton. | ÁhS. 47: *szükül* Ilyen hangot ad a kutya, ha megverik. – 1 kutatóponton. | HiV. 41: *szükül* Ilyen hangot ad a kutya, ha fél. – 7 kutatóponton. | HiV. 43: *szükül* Ilyen hangot ad a kutya, ha megrúgja vki. – 1 kutatóponton. | ÉKsz.: *szüköl* 1. (Félelmében, fájdalmában) vékony, nyögésszerű hangot hallat (a kutya). 2. Vki gyáván siránkozik. – Polisz.: J₁ (Á ha.) → J₂ (E ha., E vis.). Nyelvi-stil. eszk.: meton. | KoTsz.: *szüküll* Ua., mint az ÉKsz. adatainál az 1. jelentés.

3. Az adatok elemzése

3.1. Az állatok „beszédének” tükröződése az állathangutánzó szavakban

Az állatok „beszédének”, hangjeleinek szerepéről az idevonható etológiai, nyelvészeti kutatások alapján egyre többet tudunk (BALOGH–KIRÁLY 1976: 41–55). Az állatok egymás közötti kommunikációjának veszélyt jelző és érzelmki-fejező tartalmát nem csupán az állatok „értik” (dekódolják), hanem az ember is. Az állatokkal szorosabb kapcsolatba kerülő (állattartó) ember természetesen jobban ismeri az állatok hangkomplexumainak jelentését, mint az, akinek nem ez a foglalkozása.

Az ember környezetében élő állatok viselkedésének megismerésében — ősidőktől fogva — fontos szerepe volt annak, hogy elődeink az állatok hangját megfigyelve nélkülözhetetlen információkhoz jutottak. Tapasztalataik révén megtanulhatták, hogy például a macska haragjában *fúj*, *morog*, *prüszköl*, a támadó gúnár *sziszég*, a kutya fájdalmában *nyüszít*, *vonyít*, *kaikul*, a ló elégedettségében *röhög*, ha zabot kap, a megsimogatott macska *dorombol* (BALOGH–KIRÁLY 1976: 42–43).

A háziállatok hangkomplexumainak nem pusztán magatartást jelző funkciója volt (és van ma is), hiszen az állatok hangját utánozva akár hívni-terelni is lehet a jószágokat, és ugyanezekből a hangokból alkotott szavaknak fajnév szerepe is lehet (*ci-ci-c-c* → *cica*; *co, co, co* → *coca*; *ruc-ruc, ruc-ruc* → *ruca*; *pi-pi-pi-pi* → *pipi* stb.).

Témánk szempontjából azt kell kiemelnem, hogy a jelentésváltozás eredményeként létrejövő poliszemantikus jelentésű állathangutánzó szavakat emberre is alkalmazhatjuk. (A jelentésváltozás bővebb kifejtését lásd a 4.6. részben.) Megfordítva is igaz: az emberre vonatkoztatott állathangutánzó szó a nyelvhasználat során az adott beszédhelyzetben a nyelvi ökonómia érvényesülésével kaphat poliszemantikus jelentést.

3.2. A poliszémia típusai (a jelentésszerkezet összefüggései a vizsgált szavakban)

A poliszémia típusait (a jelentésszerkezeti kapcsolatokat) egy-egy szó alapjelentésének és mellékjelentéseinek összehasonlításával állapítottam meg. A nyelvjárási adatok elemzésekor az összevetés alapjai a tájszótári, nyelvatlaszbéli lexémák voltak. Sok esetben csak a köznyelvi szótárak jelentésdefiníciói alapján vált világossá számomra, hogy az adott nyelvjárási lexémának van-e más (újabb?) jelentése a köznyelvben. A bevezetőben is megemlítettem, hogy a nyelvatlaszok (ÁhS. és HiV.) szerzői az állathangutánzó szavak primér jelentéseinek gyűjtését és közzétételét tekintették elsődleges céljuknak. Nem gondoltak arra, hogy megkérdezzék: van-e a hallott állathangutánzó szónak — az alapjelentésén kívül — más jelentése is. A vasi és muravidéki (HiV.) nyelvatlasz a mi témánk szempontjából azért volt fontos forrás, mert ebben az állathangutánzó szavakon kívül (a 86–200. számú adatlapon) emberre, tárgyakra és természeti jelenségekre vonatkozó hangutánzó szavak is vannak. Így vált lehetővé például, hogy a *sziszég* ige poliszémikus jelentéseit összehasonlítsam (lásd HiV. 22, 35, 48, 51, 55, 58, 60, 143, 195).

A típusok „képletei” után álló szám azt mutatja meg, hogy melyik szó tartozik a sémával illusztrált szerkezethez.

A jelentésváltozás kiindulópontja: *á l l a t t a l* kapcsolatos hangutánzó szó:

J_1 (Á ha.) \rightarrow J_2 (E csel., E ha.): *mekeg* | J_2 (Á ha.) \rightarrow J_1 (E ha.): *mekeg* | J_2 (Á ha.) \rightarrow J_1 (E csel.): *mekeg* | J_1 (Á ha.) \rightarrow J_2 (E ha.): *cikákol*, *nyivákol*, *nyervákol*, *nyervog*, *sziszereg* | J_2 (Á ha.) \rightarrow J_2 (E csel.): *csattog*, *csetteg* | J_3 (Á ha.) \rightarrow J_4 (E besz.): *mekeg* | J_3 (Á ha.) \rightarrow J_4 (Á csel.): *cikákol* | J_3 (Á ha.) \rightarrow J_1 (E csel.): *mekeg* | J_3 (Á ha.) \rightarrow J_4 (E besz.): *mekeg* | J_1 (Á ha.) \rightarrow J_3 (Ter. ha.): *csattog* | J_1 (Á ha.) \rightarrow J_4 (Ter. jel.): *csattog* | J_1 (Á ha.) \rightarrow J_2 (E ha., E csel.): *lefetyel* | J_1 (Á ha.) \rightarrow J_2 (E ha., E vis.): *lefetyel* | J_1 (Á ha.) \rightarrow J_2 (E besz., E vis.): *karattyol*, *káricál*, *karicsál*, *nyeheg* | J_1 (Á csel.) \rightarrow J_2 (E csel.): *lafatyol* | J_2 (Á csel.) \rightarrow J_1 (E csel., E besz.): *lafatyol* | J_1 (Á ha.) \rightarrow J_2 (E ha., E csel.): *lafátyol*, *lefetyel* | J_2 (Á ha.) \rightarrow J_1 (E ha., E besz.): *nyekeg* | J_2 (Á ha.) \rightarrow J_1 (E besz.): *mekeg*, *nyeheg* | J_1 (Á ha.) \rightarrow J_2 (E ha., E csel.): *nyervákol*, *nyivákol*, *nyervog*, *szeszereg* | J_1 (Á ha.) \rightarrow J_2 (E ha., E vis.): *nyeheg* | J_1 (Á ha.) \rightarrow J_2 (E ha., besz.): *nyervog* | J_1 (Á ha.) \rightarrow J_2 (E ha., E csel.): *nyervog*, *nyivákol* | $J_{1,2}$ (Á ha.) \rightarrow J_2 (E ha., E csel.): *nyihog*, *nyervákol* | J_1 (Á ha.) \rightarrow J_2 (E ha., E csel.): *szeszereg* | J_1 (Á ha.) \rightarrow J_2 (E csel.): *rebben* | J_1 (Á/a ha.) \rightarrow J_3 (Á/b ha.): *sziszeg* | J_1 (Á ha.) \rightarrow J_2 (E ha.): *sziszeg* | J_1 (Á ha.) \rightarrow J_2 (E ha., E csel., E besz.): *sziszeg* | J_1 (Á ha.) \rightarrow J_2 (E ha., E vis.): *szűköl* | J_1 (Á ha.) \rightarrow J_3 (Tá ha.): *sziszereg* | J_1 (Á ha.) \rightarrow J_2 (E ha. E vis.): *dödörög* | J_1 (Á ha.) \rightarrow J_2 (E besz., E vis.): *karattyol*.

A jelentésváltozás kiindulópontja: *e m b e r r e l* kapcsolatos hangutánzó szó:

J_1 (E ha.) \rightarrow J_2 (Á ha.): *danol* | J_1 (E ha.) \rightarrow J_2 (Á ha., Á vis.): *danol* | J_2 (E csel.) \rightarrow J_1 (Á ha.): *csattog*, *csetteg* | J_1 (E csel.) \rightarrow J_3 (E ha.): *mekeg* | J_1 (E ha.)

→ J₂ (E ha., E csel.): *cikákol* | J₂ (E csel.) → J₃ (E csel., E besz.): *lafatyol* | J₂ (E csel.) → J₂ (Tá ha.): *csetteg, csattog* | J₂ (E ha.) → J₁ (Á ha.): *dödörög* | J₂ (E csel.) → J₃ (Á ha.?, E ha.?): *csattog* | J₂ (E csel.) → J₃ (E ha.): *mekeg* | J₂ (E ha.) → J₃ (E csel.): *cikákol* | J₁ (E ha.) → J₃ (E besz.): *mekeg* | J₅ (E ha.) → J₆ (E csel.): *cikákol* | J₁ (E ha.) → J₂ (E ha., E csel.): *mekeg* | J₁ (E ha.) → J₂ (E besz.): *mekeg* | J₂ (E ha.) → J₃ (E csel.): *cikákol* | J₂ (E ha., E csel.) → J₃ (E besz.): *leftyel* | J₁ (E ha.) → J₃ (Tá ha.) | J₁ (E ha.) → J₂ (E vis./a) | J₂ (E vis.) → J₂ (E vis.): *nyekeg* | J₁ (E ha., Á ha.) → J₃ (Tá ha.): *sziszeg* | J₁ (E ha.) → J₂ (E ha., E vis.): *dödörög*.

A jelentésváltozás kiindulópontja: *t á r g g y a l* és *t e r m é s z e t i j e l e n s é g g e l* kapcsolatos hangutánzó szó:

J₁ (Tá) → J₂ (Tá ha.): *csattog, csetteg* | J₁ (Tá) → J₂ (E csel.): *csattog, csetteg* | J₁ (Ter. jel.) → J₂ (Á ha., E ha?): *sivít*.

Az adattárból kiemelt jelentésszerkezeti képletek alapján megállapíthatjuk, hogy a vizsgált poliszemantikus állathangutánzók többségében a jelentésváltozás kiindulópontjául szolgáló szó alapjelentése az: 'állat hangja, illetve cselekvése'. Nem sokkal kevesebb a jelentésváltozás típusaiban az alapjelentés szerepű 'ember hangja, cselekvése' jelentésmag. Tárgyakkal, természeti jelenségekkel kapcsolatos hangok csak kis számban fordultak elő a vizsgált szavakban.

Természetesen megnyugtatóbb következtetéseket lehetne levonni nagyobb vizsgálati korpusz alapján. A fenti adatok inkább csak tendenciákat jeleznek a poliszémia kialakulását előidéző jelentésváltozások indítékaival és a jelentésben végbemenő változás módozataival kapcsolatosan. Az elemzés fenti módszerét csupán kísérletnek tekintem. További felhasználás esetén bizonyára módosításra, kiegészítésre szorul.

3.3. Milyen fogalmi körökbe sorolhatók a poliszemantikus jelentésű állathangutánzó szavak?

Ez a kérdés azért érdemel figyelmet, mert az állathangutánzó szavak — a rendszerkapcsolatok révén — egy-egy részrendszer elemei, de más részrendszerhez is kapcsolódhatnak. Például a *lafátyul* ige csak kutyára, macskára és a jelentésváltozás révén emberre is vonatkozhat, de madarakra nem. Vagy a veréb *csiripöl*, a tücsök *ciripöl*, a fecske meg *csicsörög*, de a ló és szamár nem tud ilyesféle hangokat kibocsátani. Nem meglepő, hogy Somogyban és Vas megyében a tyúk és a kakas egyaránt tud *kodálni, kotkodácsolni*, ugyanis mindkét állat ugyanahhoz a fajhoz tartozik. A ló *nyihog, nyehög*, a tehén *bőg*, de fordítva nincs valóságalapja az efféle mondatoknak: **A tehén nyihog. *A ló bőg*. Állíthatjuk tehát hogy az állathangutánzók kialakulásában, használatában szerepe van/lehet a szó létrejöttét meghatározó denotátumnak is.

Kis számban előfordulnak a nyelvatlaszokban (ÁhS., HiV.) olyan lexémák, amelyek nagyon „kilógnak” a részrendszerből. Ide sorolom azokat a szavakat, amelyekre csak egy adat található az adott forrásban. Ezeknek legalább két fő tí-

pusa van: egyik az állat hangadására egyáltalán nem jellemző hangkomplexum a hangutánzó szóban (*sziszeg*: a HiV.-ben egyetlen adat a haragvó macska hangjára; *kárrog* a kakas ugyancsak egy adattal a HiV.-ben); a második a ritka előfordulású s feltehetően már kihalt állathangutánzók csoportja (*ketyөрөг*, *csucsorog*, *tyutyorgat* a tyúk, ha megtojt), ugyancsak egy adattal az ÁhS.-ben; *gigál* a támadó gúnár, *pehög* a jóllakott disznó és az a személy, aki futás után nehezen veszi a levegőt (az utóbbi szintén egy adattal a HiV.-ben).

Van arra is példa a nyelvatlaszokban, hogy az állathangutánzó szóként felvett lexémákban a szóalak és jelentés összefüggése formális. Nem tudjuk, milyen hangkomplexum alapján születtek ezek a szavak: *biën* sír a tehén, a disznó, a szamár stb., *csudákozik* a tyúk, ha szemet keres, *danul* a tyúk, ha megtojt, *besziget* a tyúk, ha hívja a csibéit (adatok a HiV.-ben). Az itt felsorolt példák a metonimikus jelentésváltozás különleges típusához tartoznak.

A 3.3. alfejezetben és az itt említett részrendszerekkel együtt a poliszemantikus jelentésű állathangutánzó szók az alábbi fogalmi körökhöz tartoznak:

a) nagyobb háziállatokra (ló, tehén, szamár, disznó, birka, kecske) vonatkozó hangutánzók: *nyeritt*, *bög*, *nyihog*, *nyehög*, *lefetyül*, *röfög*, *prüszköl*, *béget*, *mekög* stb.

b) kisebb háziállatokra (szárnyasokra: tyúk, kakas, lúd, pulyka) vonatkozó hangutánzók: *kodál*, *kukoritt*, *háppog*, *rөtyөг*, *gágog*, *pittyög*, *labog* stb.

c) ember cselekvése, viselkedése az állathangutánzó szóban: *danol*, *muzsikál*, *csudákozik*, *csodáskodik*, *sikít*, *dödög*, *hujjogat*, *hujjog*, *lärmáz*, *fütyül* stb.

d) tárgy hangja a hangutánzó szóban: *csөrrөг*, *csörög*, *csattog*, *kerepөл*, *bөrrөг* stb.

e) természeti jelenség a hangutánzó szóban: *sivitt*, *duruzsol*, *pattog* stb.

3.4. A jelentésintegráció mint a jelentésváltozás szemantikai alapja

Az állathangutánzók létrejöttét csak a közlésfolyamat (kommunikáció) tüzetes elemzésével lehet feltárni. A poliszemantikus jelentésű hangutánzók kialakulását a kommunikációban jelen levő nyelvi eszközök integrációja indítja el, s ezzel szinte egy időben, esetleg némi késleltetéssel — a tudatbeli oszcilláció révén — végbemegy az egymásra vonatkoztatott jelentésmozzanatok kontaminálódása.

Sematikusan úgy írhatjuk le a bonyolult folyamatot, ha elkülönítjük a jelentésváltozás elemeit, összetevőit, és jelöljük az egymáshoz való viszonyukat. A jelentésváltozásban ezek a tényezők kerülnek kapcsolatba a *nyivákol* ige polyszém jelentésűvé válása során:

A = Jeladó₁ és hangadása (macska, amely éles hangon, folytonosan nyervog)

B₁ = Jelvevő₁ (állat: macska, kutya) = a dekódoló

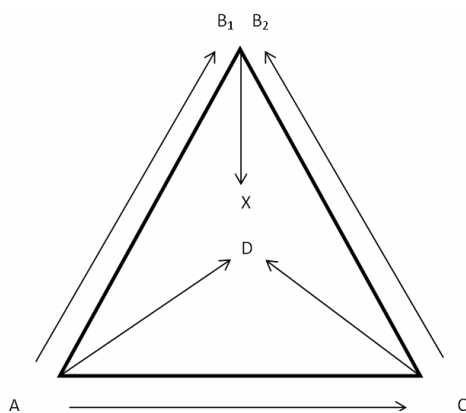
B₂ = Jelvevő₂ (ember) = a dekódoló

C = Jeladó₂ (kisgyermek, aki folyamatosan magas, éles hangon, nyafogva sírdogál)

D = tercium comparativus (az összehasonlítás alapja a kommunikáció harmadik tényezőjeként: mindkét hangadás éles és folyamatos)

X = a jelentések kontaminálódásának helye.

A kisgyermek síró, nyafogó hangját azért hasonlíthatjuk a nyávogó macska hangjához, mert a két hangmegnyilvánulás között tényleg van hasonlóság. Az összevetésben az a kiindulópont, hogy a Jeladó₁ (A) hangját, az éles, folytonosan nyervogó hangot a Jelvevő₂ (B₂) meghallja, érzékli és dekódolja ('A macska valószínűen éhes.' vagy 'A macska szeretne bejönni a lakásba' stb.). E tapasztalat alapján a hosszasan síró, nyafogó kisgyermek, vagyis a Jeladó₂ (C) hangját hallván összehasonlítja a macska szokásos nyervogásával. A poliszemantikus szójelentést felhasználva létrejön valami újszerű felismerés: *Már megint nyivákol ez a kisgyerek, akárcsak a macska.* Az összevetést a hasonló, illetve csaknem azonos jelentésmozgások segítik (hosszasan, éles hangot hallat a macska és a gyermek egyaránt). A gondolkodási folyamatnak erre a részére, a jelentésintegrációra a háromszög közepén elhelyezkedő D betű utal. Az integrációt követő jelentéskontamináció (a metaforikus és metonimikus jelentésváltozás) virtuális helye itt keresendő, illetve az X betűnél. A tudatműködésnek erről a fázisáról még keveset tudunk. A probléma a gondolkodás-lélektan és a pszicholingvisztika területére tartozik.

1. ábra. A poliszémia kialakulása a nyávog igényben (Zsilka János modellje szerint)
 (A) 'az állat sajátos hangot hallat' (A macska nyávog.) és
 (B) 'az ember sajátos hangot hallat' (A kisgyermek nyávog.)
 jelentésintegrációja (X)

Sematikus rajzunkban ugyan nem tudtuk ábrázolni, hogy állatok között is létezik kommunikáció hangok segítségével. Ám az biztos, hogy a Jeladó₁ (macska) hangját érzékelheti a Jelvevő₂ = állattárs (a macska), és reagálhat is rá oly módon, hogy odamegy hozzá; vagy a kutya úgy, hogy elzavarja a közeléből.

A jelentésváltozásnak ezt a sémáját ZSILKA JÁNOS írta le először (1975: 17, 25–30). Ez a modell univerzális jellegű, azaz mindenféle jelentésváltozás leírásában felhasználható. Segítségével tudjuk feltárni például akár az argóhoz, az ifjúsági nyelvhez tartozó szavakat, frazémákat (pl. a *tejel* 'fizet', *homály* 'buta', *csípőből* 'könnyedén', *gáz van* 'valami baj történt', *pipa lettem* 'mérges lettem', *eldobom az agyam* 'ez nem lehet igaz', *sáros volt ebben* 'kétes ügyei voltak ebben' stb.).

3.5. A metafora és metonímia szerepe a poliszémiában

Az állathangutánzó szó poliszém jelentésének megteremtésében — nyelvisztizikai eszközként — szerepe van a metaforának és a metonímiának. (A fogalmakról lásd KÁROLY 1970: 78–80, 167–172 és KISS 2003: 50–51.)

A köznyelvi metafora (a költői-szépírói metaforákhoz hasonlóan) a valóság-részletek érzékletes megragadását-kifejezését, egyúttal az elvont(abb) fogalmak képszerű megjelenítését és a nyelvi ökonómia megvalósulását teszi lehetővé.

A jelentésintegráció során akkor lép működésbe metaforizáló képességünk, amikor gondolkodásunkban a jelentésmozzanatok összevetésének eredményét nyelvi szinten is megformáljuk. A tudatműködésnek ezt a fázisát a szemantika szempontjai alapján nem lehet leírni. Vizsgálata a pszicholingvisztika és a kognitív nyelvészet kutatási témái közé tartozik.

A metafora és a metonímia „működését” és alkalmazását nyelven kívüli és nyelvi feltételek szabják meg. Nyelven kívüli feltétel: a valóságban léteznek olyan jelenségek, amelyek között meghatározott (térbeli viszony; tárgy és hangja; ember és hangja; természeti jelenség és hangja; jelenség és következménye stb.) kapcsolat teremthető. Például a macska tud *nyivákolni*, és hasonló hangokat hallat (*nyivákol*) a síró-nyafogó kisgyermek. Az viszont már a nyelvi feltételekhez tartozik, hogy a metaforikus jelentésfejlődés „kitalálójának”, alkalmazójának ép érzékeléssel és az alkotó gondolkodás képességével kell rendelkeznie, hogy felfoghassa-kifejezhesse — példánkban — a macska és a gyermek hangjának összefüggését. A felismert kapcsolat alapján a tudatban létrejön a jelentésintegráció. Ezzel szinte egy időben — a metafora/metonímia alkalmazásával — megszületik az adott szituációra alkalmazható kijelentés: *Ne nyivákolj, gyerekelem!*

Bizonyos orientáló szerepe lehet az itt következő adatoknak.

Az Adattár 24 címszavához 76 poliszemantikus jelentésű állathangutánzó tartozik. 33 szóban metaforikus, 32-ben metonimikus jelentésváltozás ment végbe. 13 szóban a metaforikus és metonimikus változást nem lehet pontosan elkülöníteni.

Az adattárban szereplő poliszemantikus jelentésű hangutánzók száma biztosan nagyobb 76-nál, ugyanis HiV. és az ÁhS. adattárában nem szerepelnek az egyes lexémák másodlagos (például emberre vonatkozó) jelentései. A dunántúli tájszótárak, az ÉKsz. és az ÚMTsz. alapján azonban valószínűsíthető, hogy Somogyban és Vasban is volt/van másodlagos (származtatott) jelentése a *káricál*,

cikákul, károg, lafatyol, lefetyél, nyivákol, nyeritt, nyihog, nyérvog stb. szavaknak. Az említett nyelvatlaszok gyűjtői és szerkesztői nem tekintették feladatuknak a származtatott jelentések gyűjtését és közzétételét. A hangutánzó szavak másodlagos, harmadlagos (származtatott) — a köznyelvbe is átkerült — jelentései sok esetben hiányoznak a dunántúli tájszótárakból; és fordítva: a köznyelvben ismert és használt hangutánzó szavak nyelvjárási jeletéseit nem közli az ÉKsz.. Ez nagy mértékben nehezíti a poliszémia kutatását.

A jelentésváltozás nyelvjárásainkban a szóteremtésnek egyik fontos eszköze-lehetősége, amely nem csupán az állathangutánzók körét érinti. Igen sok képszerű, szemléletes jelentéssűrítő szóösszetételben lehet kimutatni, hogy a metafora és a metonímia révén új, sok esetben elvontabb fogalmat jelölnek a tárgyi valósághoz kapcsolódó hangutánzó és egyéb szavak (SZABÓ 2007: 11–16, 121–132).

3.6. A szóhasadásról

A jelentésváltozással is összefügg, hogy a korábban hangzás tekintetében alig eltérő (több hangalakú) állathangutánzó szavak lassan egyalakúvá vál(hat)nak: például a *lafatol, lafátyol, lafatyol* 'mohón eszik' ma *lafatyol* a nyelvjárásokban. És arra is van példánk, hogy „egymás mellett él a régi és az új alak. A nyelv azonban az alakettőséget nem hagyja kihasználatlanul, s a kétféle alakhoz kétféle jelentést kapcsol, azaz szóhasadás következik be” (KESZLER 2000: 102–103). Úgy is felfoghatjuk, hogy a csaknem azonos jelentésű, kétalakú tömorfémából (pl. *csüng/csügg*) két önálló szótári egység (lexéma) jön létre (lásd az ÉKsz.-ben a *csügg* és a *csüng* szócikkeket és az NyKk.-ban a *csügg – csüng* szócikket).

A *csöttög/csattog* első két jelentése (1. Tárgy ismételten erős csattanó hangot ad. 2. Fülemlü v. más madár énekel.) sokáig azonos volt. Mivel azonban a *csöttög*-nek újabban ilyen jelentése is van 'pattogva beszél' (ÉKsz.), úgy tekinthetjük, hogy ma már nem azonos jelentésű a *csöttög/csattog* tőalternáció, vagyis a szóhasadás végbement. (Az ÉKsz.-ben a *csattog* és a *csetteg* két önálló szócikk, jóllehet a szójelentésekben vannak azonos momentumok.)

A tőváltozás a folyamatosság és rendszerszerűség érvényesülésével akár teljesebb szócsaládokat érinthet, illetve egy-egy szóval kapcsolatosan a szóhasadást követő alak- és jelentéskülönülés időben egymást követően többször végbemehet. Így lehet összefüggést felfedezni a *lapátol* és a *lefetyél* ige között. Vagyis a szóhasadás révén a *lapátol, lafátol, lafatyol, lafátyol* ige összetartozik a *lefetyél, lefetyül* igékkel is. A nyelvjárási szókincsben (a tájszótárak és a nyelvatlaszok adatai alapján) ez az összefüggés jól tanulmányozható; ám meglepő, hogy az ÉKsz.-ben és az ÉrtSz.-ben nincs *lafátyol, lafatyol* címszó, csak *lefetyél*. Ez azt jelenti, hogy a korábbi (nyelvjárási) *lafátyol/lefetyél* alakettőség a köznyelv szintjén megszűnt, mégpedig úgy, hogy a *lefetyél* kiszorította használatból a *lafátyol* -t. Valószínű, hogy a két jelentés kapcsolata a metaforikus jelentésváltozás eredményeként így alakult a szóhasadás előtt: $A_1 \leftarrow J_1 + J_2$. Vagyis a *lafatyol* ige alapjelentéséhez mellékjelentés kapcsolódott: 1. <Kutya, macska

stb.) mohón eszik, 2. (Ember az állathoz hasonlóan) mohón eszik. A szóhasadás után: $A_1 \leftarrow J_1$ és $A_1 \leftarrow J_2$. A két jelentés szétválása után a szóalak is változott: a *lafátyol*-t 'mohón eszik' a *lafatol*-t pedig 'fecseg' jelentésben kezdték használni. (A második képlettel a két jelentés szétválását jeleztem.) A dunántúli nyelvjárásokban ma a *lafatol* inkább az '(ember, állat) mohón eszik, iszik' jelentésben gyakoribb; s a *lefetyél*-nek is van ilyen jelentése. A 'feleslegesen, összevissza fecseg' jelentés a köznyelv szintjén inkább a *lefetyél*-hez fűződik.

Érdekes, hogy az ÚMTsz. *lapátol* címszava alatt szerepel ez a jelentés: (Kutya, macska az ételt, folyadékot nyelvével kanalazva) mohón eszik v. iszik. Lehet, hogy összefüggésben van a *lapátol*, *belapátol* ige a *lafatol*, *lafátyol* igék jelentésével. A *belapátol* igékben — nyelvjárási szinten és a köznyelvben is — máig él a 'mohón és gyorsan eszik vmit' jelentés. A *lapátol/lafatol* elkülönülését (a szóhasadást) az indíthatta el, hogy a *lafatol*-ban és később a *lafátyol*-ban elhalványult a korábbi 'mereget, kanalaz' alapjelentés. A *lafátyol/lafatol* alakkettősség e g y a l a k ú v á v á l á s a még folyamatban van, hiszen a *lafátyol* inkább 'eszik, iszik', a *lafatol* pedig inkább 'fecseg' jelentésűvé kezd válni.

A *lefetyél* jelentései (1. (Állat) a nyelvét lapátként használva eszik v. iszik. 2. Vki habzsolva eszik v. iszik (vmit). 3. Összevissza fecseg.) a nyelvjárásokban máig megőrződtek, de a köznyelvben ma inkább csak az 1. jelentés használatos.

Hasonló változás figyelhető meg a *laffog/leffög* alakkettősségben. A *laffog*-nak három jelentése van: 1. Lóg, csüng. 2. (Ember, állat) nehezen megy. 3. Összevissza beszél. A *leffög* jelentései: 1. Lóg, fityeg. 2. Lomhán, magát himbálva jár (ÚMTsz.). Ennél a szónál már hiányzik — a szótár szerint — a 'beszél' jelentés, és csak a nyelvjárásokban él tovább. Mivel várhatóan a *leffög* jelentései nem egyeznek meg teljesen a *laffog*-éval, ebben a szópárban ugyancsak előrehaladott állapotban van a szóhasadás folyamata.

Az állathangutánzó szavak alakváltozatainak elemzésében ÁhS. szerzői is utalnak szóhasadás lehetőségére, bár ezt a fogalmat nem említik: „Egy nyelvjáráson belül is keletkezhetnek párhuzamos alakok attól függően, hogy a nyelvnek szüksége van-e a jelentéskülönbség vagy a hangulati eltérés ilyenféle kifejezésére. A hangutánzó igék esetében ez mindig szükséges, mert a különböző intenzitású hangokat a képzők változatai nem tudják eléggé árnyaltan bemutatni” (BALOGH–KIRÁLY 1976: 63–66).

A szóhasadás jelensége nem ritka az állathangutánzó szavak jelentésfejlődésében. Ilyen alakkettőségek tartozhatnak még ide: *gagyog/gügyög*; *gagyog/gágyorog*; *gőgicél/gőgicsél*; *dödög/dödörög*; *csudálatoskodik/csudákozik*; *csudáskodik/csodáskodik* = 'nagy zajt csap, lármázik'; *gőgicél/gőgicsél* stb.

3.7. A jelentésváltozással együtt járó szóhangulat-változás

A poliszemantikus állathangutánzó szónak is (ahogy minden szónak) van érzelmi oldala, hangulati értéke (KÁROLY 1970: 59).

A jelentésváltozást kísérheti a szóhangulat értékének módosulása. A változása során a korábban semleges hangulatú szóhoz akár amelioratív vagy pejoratív hangulat társulhat. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a „semleges hangulati értéket csak relatív semlegességnek szabad felfognunk, mert akár a jel hangalakját, akár denotatív jelentését nézzük, érzelmi és hangulati szempontból teljes semlegességről nem beszélhetünk” (KÁROLY 1970: 59).

A rosszalló hangulati érték összefügghet a szó alapjelentésének devalválódásával (korunkban erre sok példa van), és a jelentésváltozás is indikálhat szóhangulatváltást. HADROVICS LÁSZLÓ szerint „Az állati hangadás igéjének átvétele emberi hang jelölésére a legtöbb esetben pejoratív vagy legalábbis túlzó értékű. A *cincog* (egér), *kárál* (tyúk), *ugat* (kutya), *ordít* (szamár), *üvölt* (farkas), *röfög* (disznó), *bőg* (tehén), *nyerít* (ló) stb. igék a maguk főnévvel természetes közegükben színezetlen közlést adnak: »Az egér *cincogott*, a csikó nagyokat *nyerített*« stb. Ezzel szemben emberi hangot vagy emberi tevékenység hangját jellemezve értékük lebecsülő, rosszalló, túlzó lehet: »Ez a fiú még nem tud hegedülni, egyelőre csak *cincog*.«, »A gonosz banya örökké *kárált*.«, »A részeg már nem tudott beszélni, csak félálomban *röfögött* valamit.«, »Hiába *ugatom ki* a tüdőmet, ez a kölyök rám se hederít.«, »Ne *nyeríts* itt a fülembé!«” (1992: 312–313, lásd még ZSILINSZKY 2003: 177).

Az állathangutánzó szavak szóhangulati értékére nem utalhattak a vizsgált nyelvatlaszok (ÁhS., HiV.), mert erre a nyelvatlasz mint a szóközlés sajátos műfaja nem ad lehetőséget. Tájszótárainkban — ha nem is következetesen — már törekedtek a szerzők arra, hogy a stílusérték és a szóhangulat változását rövidítésekkel jelöljék: pl. *durva* = a durva szóhasználatban, *gúny* = gúnyos hangulatú, *kedv* = kedveskedő, *rossz* = rosszalló, pejoratív hangulatú, *szép* = szépítő, javító értelmű, *tréf* = tréfás stb. Az ÉKsz.-ben a legkövetkezetesebb a szavak hangulati értékének jelölése.

Az állathangutánzók alapjelentése (lásd HADROVICS gondolatmenetét fentebb) a szóhangulat szempontjából közömbösnek, neutrálisnak mondható. A poliszemantikus jelentésüké viszont elmozdulhat a pejoratív és az amelioratív hangulati érték irányába. A *lefetyél* állatra vonatkozóan neutrális hangulatú, de emberre érve gúnyolódó szó.

Az amelioratív jelentésfejlődésre csak kevés példa van a poliszém jelentésű állathangutánzók között. Ezek a szavak tartoznak ide: *muzsikál* a tücsök, sáska, légy, szúnyog; *énekül* és *besziget* a tyúk, ha hívja csibéit (HiV.); *danol* a tyúk, ha szemet keres; *dödög*, *dadarikul* az anyalúd, ha hívja fiait (ÁhS.). A *danol*, *énekül*, *muzsikál*, *besziget* igék egyébként nem tényleges állathangot jelenítenek meg; azaz csak közvetetten utalnak a szóban forgó állat viselkedésére, érdekes hangjára. Az említett szavak inkább a hangfestő szavak közé tartoznak. (A valószínű hangutánzók és hangfestő szavak kapcsolatához lásd még BALOGH-KIRÁLY 1976: 54, 65–66).

Az ÁhS. és a HiV. legjellegzetesebb állathangutánzó igéit a szóhangulat és a stilisztikai érték foka szerint besoroltam egy virtuális skála megfelelő alrendszerébe. Virtuálisnak azért tartom ezt az értékjelzőt, mert a valóságban nem létezik, de vélhetően a nyelvi kompetencia alapján mindenki képes arra, hogy legalább a „tetszik”, „nem tetszik” szintjén minősíti ezeket a szavakat. Ehhez az ötletet KISS JENŐ monográfiájának 2.3.5.1. fejezete adta, amelyben a szinonimaskálán elhelyezett képzők rendszeréről van szó (1982: 134–135).

Rendszeremben a skála középvonalánál, az 0-val jelzett origónál vannak a neutrális hangulatú, egyúttal általános használatú igék. Ettől jobbra helyezkednek el — a számok növekvő sorrendjében — a negatív, pejoratív hangulatú szavak. Az origótól balra kerültek a pozitív stílusértékű, amelioratív hangulatú igék. Mindkét oldalon a kisebb számok utalnak a kisebb stílusértékre. Egy-egy alcsoportban azonos expresszivitású (legalább is annak vélt) szavak találhatók.

Az itt bemutatott rendszer kialakításában, egy-egy szó hangulati értékének megállapításában fogódzót jelentett az, hogy viszonylag jól ismerem a baranyai Hegyhát állathangutánzóit. (Feltűnően sok az egyezés a baranyai, somogyi és Vas megyei hangutánzók között.) Minősítéseim során tekintettel voltam továbbá arra, hogy melyik állatra vonatkozik az adott szó, illetve milyen kérdésre adták a választ az adatközlők a gyűjtés idején. Így — remélem — sikerült elhárítanom a szubjektivitás veszélyét.

Besorolásaim helyességének ellenőrzésekor az ÁhS. és a HiV. szómutatója alapján könnyen kikereshető az egyes szavak adattári helye.

A szóhangulat és stílusérték skálája:

Amelioratív értékűek				Neutrális értékűek		Pejoratív értékűek			
5	4	3	2	1	0	1	2	3	4

Amelioratív értékű szavak:

1. csoport: *viribül, ciripül, csiripöl, csérrég, csörög, pittyég, pittyög, sippogat, röttyög, retyög, retyég, koppogat*

2. csoport: *kettyérég, ketytyérég, csicsérég, csicsörög, csivitiül, csücsörög, csévétel, puttyog, kotyorog, kottyog, bekög*

3. csoport: *búg, zimmég, zümmög, döng, dönög, dünnyög, cincog, csacsog, csácsog, csürröget, gágicál, káricál, csacsorog, zipitál, kopocskál*

4. csoport: *dödörög, duruzsol, dorombul, dorombélez, döngicsél, zizég, füttyörész, rikogat, dörmicülődik, bömbicöl, mormicul, mormicolódik, zsinatul, gagyarikul*

5. csoport: *orgonál, muzsikál, zenél, énekül, hegedül, danúgat, csudákozik, csodáskodik, gagyarikul, gigyörög, gögyörükül*

Neutrális értékű szavak: *kukorikul, kodácsul, mekég, mekög, ugat, csahol, hápog, gágog, bög, béget, kelepöl, zihál, kopog, kopácsul, csattog*

Pejoratív értékű szavak:

1. csoport: *cikákul, csattogat, szürcsöl, csemcsög, csámcsog, csámmog, dörömbül, kijabál, lármáz, kaffog, kaffant, rehög, nyehög, nyihog, burrog, brekög, brekög*

2. csoport: *nyérvákul, nyávog, nyeffen, mokog, morog, nyüszköl, szűkül, lafatol, lapátol, lafátyol, lafatyol, lefetyül, süvölt, süvitt, visitt, hujjog, hujjogat, böffög, böffent, sziszég, sziszög*

3. csoport: *recség, recsög, hamsol, kárrog, vijjog, vinnyog, rikittoz, kërrog, vèrrog, kèrrög, hørög, røfög, prüszköl, püsszög, bufog, buffanik*

4. csoport: *varcsog, vartyog, vèrcsog, vèrnyog, sir, vicsogat, hèrákul, harákul, tutul.*

A neutrális hangulatú szavak alapjelentése változik, ha az állathangutánzó szót emberre vonatkoztatva használjuk (*Ne ugass itt nekem a tisztességről!*), az *ugat* ige pejoratív hangulatú szóvá válik.

3.8. Szinonim jelentések az állathangutánzó szavak kapcsolatában

Ha a dialektológiában kevésbé jártas olvasó rátekint a vasi és muravidéki nyelvatlasz (HiV.) 22. adatlapjára, és azt látja, hogy *A tyúk hangja, ha a torkán megakad valami* hívómondatra egy-egy kutatóponton átlagosan 2-3 állathangutánzó igét jegyeztek fel a gyűjtők, akár egymással szinonim viszonyban levőknek tekintheti — mondjuk — az 1. kutatópont lexémáit (*kárrog, kèrrög, cikákul, hèrákul*). Van is alapja ennek a véleménynek, ugyanis az említett négy lexéma egyaránt a tyúk sajátos, fulladás közeli hangadására utal. Ha ez igaz, akkor ezek a szavak egymásnak szinonimái.

A forrásul használt nyelvatlaszokban (ÁhS., HiV.) a felsorolt lexémák között azért van jelentésbeli kapcsolat, mert ezek a *h i p e r o n i m a* szerepű kérdésre adott válaszok más-más valósággrészletre (beszédbeli szituációra) vonatkozó fogalmak. Közöttük definíciókkal alig rögzíthető, árnyalatnyi eltérést lehet megállapítanunk. Azaz nem teljes köztük az ekvivalencia. Ha a tyúk torkán megakad valami, akkor a csaknem fulladás kezdetén elakad a hangja és *cikákul, csikákul*; ha már-már fullad, akkor *hørög, krètyog*; ha szabadulni szeretne a torkán akadt kukoricaszemtől, akkor már *kárrog, kèrrög, krákog, hèrákul, kèrtyogat*; s végül: ha elhárul a fulladás veszélye, akkor *sziszákul, sziszég, szipákul* (HiV. 22). A *kárrog, kèrrög* veláris–palatális hangrendű szópár (a *kárr-*, *kèrr-* szótő -g gyakorisító képzős alakjával) — a hangutánzás révén — azt fejezi ki, hogy a tyúk furcsa és feltűnő hangadása ismétlődik. A *hèrákul* (köznyelvi megfelelője a *harákol*) ige a tyúknak azt a válságos állapotát jeleníti meg, amikor a torkán megakadó valamit (magot, kavicsot) a levegő zajos kipréselésével igyekszik eltávolítani.

Az itt felsorolt példákból jól kitűnik, hogy — az eltérő valóságvonatkozások és a más-más beszédsszituáció miatt — abszolút értelemben nincs szinonim viszony az egyes fogalmak alá sorolható valamennyi állathangutánzó szó között. A 22. adatlapon szereplő muravidéki *sziszég* azért sem lehet a többi szó szinonimája, mert vasi nyelvterületen nem használatos ez a szó. Még azt is figyelembe kell venni, hogy nem azonos a valóságvonatkozása a *sziszég* igének Vas megyében;

ugyanis a tyúk, gúnár, macska, kismacska, pulyka, sáska, ürge, a nedvesen égő fa és az ember hangjára egyaránt vonatkozik, illetve vonatkozhat (HiV. 22, 35, 36, 48, 51, 58, 60, 143, 195). Somogyban a *sziszég* és *sziszög* szó a gúnár és a macska hangját jelöli (ÁhS. 32., 51). (A jelentés komplex fogalmához lásd KÁ-ROLY 1970: 59. d), e) és f) pontja alatt olvasható gondolatokat.)

Az aktuális valóságészlet és a szót használó ember pillanatnyi lelkiállapota, közlési szándéka együtt határozza meg, hogy a rendelkezésre álló rokon (vagy majdnem rokon) jelentésű szavak közül melyiket kell/lehet választani az adott szituáció lényegének kifejezésére. A vasi-muravidéki és a somogyi nyelvatlasz egy-egy kutatópontján a kérdőmondatra adott válaszok (szavak) között lehet *s z i n o n i m v i s z o n y*, de a szavak valóságvonatkozása alapján elkülöníthetők az egyes részrendszerek, *s z i n o n i m a c s o p o r t o k* is. Somogyban a *Milyen hangot ad a disznó, amikor ölésre lefognak?* ezeket a válaszokat kapták a gyűjtők: *ré, rén, sír, sir, sivitt, sikonyál, sivalkodik, visonyá, orditt, jajgat, kornyikál*. Közös jelentésmozzat ezekben a szavakban 'a disznó (rémületében) éles, erős hangot hallat'. Minthogy ezek a szavak más-más szemléleti alapon keletkeztek, a jelentésük sem lehet teljesen azonos, de vélhetően szinonim viszonyban vannak ezek szavak: *ré, rén, sir, sír* (az adatok első részrendszerében), *sivitt, sikonyál, sivalkodik, visonyál* (az adatok második részrendszerében) és *orditt, jajgat, kornyikál* (az adatok harmadik részrendszerében). A szóhasználatban nemzedéki különbségek is létezhetnek. Valószínű, hogy az idősebbek beszédében a *ré, rén*, a fiatalabb nemzedékek nyelvében a *sir, sír* a szokásosabb szó. Az ÁhS. 81. kérdéséhez (*Milyen a ló hangja, ha megijed?*) — a kapott adatokból — négy csoportot hoztak létre a közétevéők. Az egyes csoportok szavait a morfológiai hasonlóságokon kívül a jelentésbeli hasonlóság köti össze. Az 1. csoport 12 lexémájában közös a *hor-* elem, és itt a szinonim jelentések szerint még kisebb csoportokat lehet elkülöníteni. Valahogy ebben a formában: *horkul, horkan, horkanik*, talán még a *harákul* is | *hortyog, hortyoG, hortyogat* | *horpitál, hörpitál*. Még távolabb esik ezektől a szűkebb részrendszerektől a *nyeritt, nyerint, nyerént* | *nyehög, nyehöG, nyihog*. A köznyelvben (lóra értve legalábbis) ismeretlenek a 3. csoport lexémái: *pisszög, prisszög* | *trüsszög, tussog* | *sunyog, sunnyog* | *szusszant* | *siként, sikint* | *visint, visént* | *röffent, röffenek*. Az utóbbiak egyáltalán nincsenek szinonim viszonyban a *horkan, horkul, horkanik* stb. igékkel.

A HiV. lexémáit kérdőmondatok és kutatópontok szerint elkülönítve közölték a szerzők különösebb rendszer nélkül. Ezért a szinonimviszonyokat itt nehezebb felismerni, mint az ÁhS. adattárában. Csak sejteni lehet például, hogy a 34. adatlapon (*Az éhes kiskacsa hangja...*) található hangutánzó szavak jelentéskapcsolataiban milyen részrendszerek léteznek. Talán ilyenek: *háppog, hápog, sáppog* | *sipog, siporog, sippogat, sipákul, csipog, csépog* | *csibég, csipég, csiporog* | *retyég* | *zsinatul* | *sir* | *zsáppog, zsábog* | *hippég, pihég*. A fent említett szinonim

jelentésű szavakat nem tekinthetjük — jelentésük alapján — egyenlő értékűnek. Valóságvonatkozásuk szerint ugyanis csak meghatározott szituációk jelölésére alkalmasak. Más példával is illusztrálva: ha a ló megijed, és ez *tüsszögéssel* jár, ennek megnevezésére a *trüsszög* szó illik, a *nyerít* nem. A *nyeritt*, *nyerint* és *nyerént* biztosan szinonim jelentésű a jelentésbeli azonosság alapján.

A szinonim viszony megállapítását nehezíti még az, hogy két szó között lehet egy fonémányi eltérés (a vasi-muravidéki nyelvatlaszból: *cikákul* – *csikákul*, *csibég* – *csipég*; *kottyog* – *kotyog*; *vércsog* – *vércsög*, *csipég* – *csippég*, *csipereg* – *csipörög* a somogyi nyelvatlaszból: *pisszög* – *pisszög*; *pisszög* – *pisszök*, *sziszög* – *sziszög*; *prüszköl* – *prüszküll* stb. A felsorolt szópárok tagjait a l a k - v á l t o z a t o k n a k tekinthetjük (lásd NyKk. 1: 139–143).

Az állathangutánzó szavak között létező szinonim viszony megértéséhez feltétlenül ismernünk kell azokat a valósághelyzeteket, amelyekre e szavak vonatkoznak. Hogy milyen valóságreszlet volt a szavak mögött a gyűjtés idején, erről hitelesen az adatközlők és a gyűjtők tudnának beszámolni. Aki csak felhasználja az adatokat (mint e sorok írója), csupán az állatok viselkedésére vonatkozó tapasztalatai segítségével képes megfogalmazni a hangutánzó szavak jelentésbeli különbségeit.

Az állathangutánzók használatának szituáció(k)hoz kötöttségét KIRÁLY LAJOS is megemlíti a hangutánzó igék tájszóváltozatairól szóló dolgozatában (2003). Szerinte „Az a tény, hogy a lúd sajátos sziszegését utánzó igéken kívül még másféle hangutánzók is szerepelnek (pl. *fúj*, *gágog*, *károg* stb.), az állathang összetett jellegével hozható kapcsolatba. Mivel egy meghatározott szituációban a lúd nemcsak *sziszög* az idegenre, hanem *fúj*, esetleg hangosan *gágog*, *rikácsol* is feléje, természetes tehát, hogy egyes adatközlők válaszuk megadásakor a *sziszegés*, mások a *gágogás* mozzanatát idézik fel, és ennek megfelelő hangutánzó igéket mondanak” (2003: 82, 84). Hozzátehetjük: az adott szituáción kívül a hangjelenséget megnevező ember percepciója és pillanatnyi lelkiállapota is meghatározza, hogy a többféle hangutánzó közül melyiket érdemes a beszédben említeni.

Ha pusztán a formális logika szempontja, vagyis az alá-, fölérendeltségi viszony alapján foglaljuk rendszerbe az állathangutánzó szavakat, akkor ezeket a kategóriákat használhatjuk: a nyelvatlaszok adott kérdéseiben szereplő fogalomra mint hiperonimára adott válaszok (lexémák) hiponimák, mert alárendelt viszonyban vannak a főjelentéssel. Egyúttal a hangzás (valamint a szó írott képe) és a hasonló jelentés alapján egymással is összetartoznak. Ebben a tekintetben meg kohiponimák (HANGAY 2004: 505–507).

A hiponimák között — kisebb csoportok szerint — lehet szinonim viszony is. Például 'A macska hangja, ha szeretne bemenni a házba' mint főjelentés (hiperonima) alá tartozó hiponimák: *nyávog*, *nyivákul*, *nyávogat*, *nyávikul*, *nyáugat*, *nyácsog* | *jajgat*, *sir*, *biën*, *nyöszörög* | *jajgat* (HiV. 50).

3.9. Mikor keletkezettek az állathangutánzó szavak?

Az állathangutánzók keletkezésének idejét nehéz megállapítani. ZSILINSZKY ÉVA szerint „E szavak szóképzési helyzete következtében ugyanis első írásos megjelenésük a keletkezés idejénél olykor több évszázaddal későbbre is eltolódhat” (2003: 196). Azt is figyelembe kell vennünk, hogy e szavak spontán módon, szinte folyamatosan jönnek létre, és eléggé változékonyak még a kisebb nyelvközösségeken belül is.

Mivel e tanulmány állathangutánzó szavainak kora fontos lehet a további kutatások számára, itt feltüntettem azt is, hogy az Adattár címszavainak első írásos adata melyik évszámhoz köthető. Valamennyi szó belső keletkezésű.

1456: karattyol < Hu. er. | 1493: nyekeg < Hu. er. | 1512: csattog < Hu. er. | 1546: mekeg < Hu. er. | 1552: sziszeg < Hu. er. | 1556: szüköl < Hu. er. | 1615: káricál (1604: kárál a.) < Hu. er. | 1604: danol (1604: dalol a.) < Hu. er. | 1673: nyivákol < Hu. er. | 1755: nyeheg (1755: nyihog a.) < Hu. er. | 1756: szeszereg < Hu. er. | 1756: sziszereg (1791: szeszereg a.) < Hu. er. | 1780: süvít (1780: süvölt a.) < Hu. er. | 1785: rebben 1526: repes a.) < Hu. er. | 1792: lafátyol (1792: lafátol a.) < Hu. er. | 1792: lafatyol (1792: lafátol a.) < Hu. er. | 1794: csetteg < Hu. er. | 1799: cikákol < Hu. er. | 1805: dödörög < Hu. er. | 1838: lefetyel (1838: *Lefetelni* v. *lafatolni*) < Hu. er. | 1853–1854: nyervog < Hu. er. | 1855: nyeheg (1755: nyihog a.) < Hu. er. | 1858/1898: nyervákol < Hu. er.

A hangutánzók nyelvtörténeti vonatkozásaihoz lásd még ZSILINSZKY 2003: 177–178, 195–196, 373, 618–619.

3.10. Nyelvföldrajzi tanulságok

Az állathangutánzók változatosságának — az egyéb objektív tényezők mellett — nyelvföldrajzi okai is vannak. Az azonosságok oka az, hogy az állatok hangmegnyilvánulásait — lényegében — a különböző vidékek lakói ugyanúgy érzékelhették. Mivel a hangzást az adatközlők saját nyelvjárásuk hangjaival utánozták, és a szótóhoz sok esetben a helyi nyelvjárás jellegzetes toldalékmorfémáit illesztették, sajátos, csak az adott régió nyelvhasználatára jellemző, más vidékek állathangutánzóitól eltérő hangutánzók jöttek létre.

A szóhasználat területi kötöttségeit (meghatározottságát) — a poliszém jelentésű hangutánzókra vonatkozóan — a vizsgált két nyelvátlasz (ÁhS., HiV.) lexémáinak összehasonlításával állapítottam meg. Két nagy csoportot különítettem el: a) a két régióban teljesen azonos, illetve csak kisebb eltérést mutató szavakét és b) a csak egy régióban használt szavakét.

A *tyúk, ha szemet keres az udvaron* kérdésre adott azonos, illetve csak kissé eltérő alakú szavak az ÁhS.-ben és a HiV.-ben: *káricál, káricáll* (S = Somogy) – *karicsál* (V = Vas) | *kottog, kotyog, kottyog* (S) – *kottyog* (V) | < *kodácsul* > (S) – *kodácsul* (V) | *dödörikél* (S) – *dödörög* (V) | *danol, danul* (S) – *danúgat, énekül* (V) | < *rikácsul* > (S) – *rikácsul* (V).

Csak egy régió lexémái: *kodákul, dadog, dödög, dödörikél, danol, danul, pityök, potyorog* (csak az ÁhS.-ben) – *csudákozik, kárál, kotkodácsul, kotkodál, gágyorog, beszíget, totorog, totorikul, károg, kopogtat, koppogtat, kotor, krokog, darajgat* (csak a HiV.-ben).

A kakas hangja hajnalban... Azonosságok, kisebb eltérések: *kukorikul, kukorékol, kukoréko* (S) – *kukorikul, kukorékol* (V) | *kukorit, kukoritt, kukkurikul* (csak a HiV.-ben).

A kakas hangja, ha szemet talál, és... Azonosságok, kisebb eltérések: *kottog, kottyog, kottyog* (S) – *kottyog* (V) | *kottyogat* (S és V) | *kotyorog* (S és V) | *kodál* (S) – *kodákul* (V) | *kodácsol, kodácsul* (S) – *kodácsul* (V) | *kodákó* (S) – *kodákul, kotákul* (V) | *kotkodácsul* (S és V) | *gigyérés, gigyörtész, gügyörész* (S) – *gigyérés* (V) | *totyorog* (S) – *totorog* (V) | *kittyög-kottyog, kötyög, kurrog, kurrugat, kurrant, kurgyál, kotykodácsul, káricál* (Csak az ÁhS.-ben) | Egészen különös hangutánzók az ÁhS.-ben (*A kakas hangja, ha szemet talál...*): *kukoritt, kukorikul, kukorgat, kotyog, gügyög, gigyörész, gügyörész, csicsörörög, totyorog, pityörög, csatoráz, neszel, neszez, zsinatul* (csak az ÁhS.-ben). | *csudákozik, kijabál, ketyérög, ketyég, kotág, kerrög, dödörög, kárrog, neszez* (csak a HiV.-ben).

A tyúk hangja, ha megtojt hangutánzói közül azonosságok az ÁhS.-ben és a HiV.-ben: *kodákol, kodákul, kodákó* (S) – *kodákul* (V) | *kodácsol, kodácsul* (S) – *kodácsul* (V) | *kotkodál* (S és V) | *kotkodácsul, kotkodácsol* (S és V) | *kotkodácul* (S és V); eltérések: *kottog, csatáz, csatázik, csatoráz, csatorász, rikácsul, rikogat, lármáz* (csak az ÁhS.-ben) – *kijabál, kátoz, danúgat, kotág, énekül, zsinatul, karicsál, csudákozik, kotkodácsul* (csak a HiV.-ben).

A nyugati (vasi) és somogyi nyelvjárási régióban vannak olyan állathangutánzó szavak, amelyek másutt (Tolna megyében, Baranyában, sőt az északdunántúli régióban) is máig létező szavak. A *csiripél, kodácul, kodácsol, kotyog, kottyog, lefetyél* stb. a köznyelvben is használt szavak. A tyúk és a kakas hangjeleire a vasi és a somogyi nyelvjárási régióban már más-más lexémák utalnak. (Lásd az Adattár ide tartozó szavait.)

A szemantikai egyezések között (Vas megyében és Somogyban egyaránt) különlegesen azok a szavak, amelyekben az állatok által keltett kellemes hangzás volt a szóalkotás alapja: *énekül, danúgat, karicsál, káricál, dödörikél, danol, pityög, potyorog, gágyorog, beszíget, gigyérés, gügyög* stb. Míg más lexémák a szárnyasok megriadásának kifejezői, és egyúttal veszélyt jelző szerepük is van: *csatáz, csatázik, kijabál, neszez, kátoz, csudákozik* ('csodáskodik'), *csatorász, rikácsul, rikogat, károg, kárrog, zsinatul* stb. A két csoport szavai nem csupán szemantikai szempontból érdemelnek figyelmet. Mivel az állatok viselkedésére utalnak, az etológiai kutatások számára is fontos információk hordozói.

A különleges lexémák közé sorolom még az ÁhS. és a HiV. lexémái közül az inkább hangulatfestőket, a *totorog, totyorog, totorikul* és a *kotor* szavakat.

A két nyelvatlasz szavainak nagy része valóságos tájszó: *gágyorog*, *gigyérész*, *ketyérég*, *mokog*, *zsáporog*, *potyorog*, *kotág* stb.

Az állatok érzelmkifejező hangjelzései azt igazolják, hogy „az állat képes a meglepedettség, az öröm, máskor a harag, a fájdalom érzésének” spontán kifejezésére (BALOGH–KIRÁLY 1976: 42–43), illetve azt is, hogy az állatokkal szoros kapcsolatban levő ember kódolni tudja ezeket a hangjelzéseket. A megértett jelek alapján általában megtaláljuk az állat viselkedésének megnevezésére legalkalmasabb szót, s ezt következetesen használjuk. Az elődeinktől örökölt állathangutánzó szavakat a szóhasználat révén átadjuk a következő nemzedékeknek. Ez lehet a magyarázat arra, hogy e szavak nagy részének több száz éves múltja van. A fenti példáinkból talán az is kitűnik, hogy az állathangutánzóknak nem csupán nyelvi értékük van, hiszen ezek a reliktumok az ember valóságismeretének, jellemének, az állatvilághoz való viszonyának is fontos megjelöltői, dokumentumai.

Meglepő eredményt hozhat, ha az állathangutánzókat tájnyelvi megfelelőit összevetjük a köznyelvi szókinccs ide vonható elemeivel. KIRÁLY LAJOS szerint 90–95 százalékuk valódi tájszó, számítás szerint, ugyanis ezek ismeretlenek a köznyelvi szókészletében. A *kuruttyol* címszó alá sorolható igék közül nincsenek meg az ÚMTsz.-ben például a következők: *bejjég*, *berettyül*, *bretyég*, *búgat*, *bőröl*, *bujjogat*, *buborog*, *bubborékol*, *bugyorász*, *bugyborász*, *bugdácsol*, *dörmicöl* stb. (2003: 84).

A HiV. adattárának lexémái azt bizonyítják, hogy a vizsgált nyelvjárási régióban (a vasi és muravidéki régióban) két fő nyelvjárástípust lehet elkülöníteni. A vasi adatok nagyjából egységesek, ám a muravidéki adatok között a vasi szavaktól eltérő lexémák is előfordulnak. A *golya* kelepelés közben a muravidéken *patog*, *pattogat*, Vas megyében nem (72. adatlap). „Az egér hangja *cincog* az őrségi és muravidéki kutatópontokon, de Kőszeghegyalján már a *sír*, *nyív* igealakot is használják a hangjelenség jelölésére” (HiV. 12–13). Az ÁhS. adatai alapján is megállapítható a kutatott terület nyelvjárási tagozódása: „Az északi rész viszonylag egységes nyelvjárási képet mutat” (BALOGH–KIRÁLY 1976: 26). Második egység a Kapos folyó melléke vagy régi nevén Vízmente. Harmadik a Kapostól délre eső zselici terület. A negyedik: Csököly és Szenna vidéke, amely az erős fokú diftongizálásával tér el az említett vidékek nyelvjárásától.

Természetesen egyezések, azonosságok is vannak a somogyi állathangutánzó atlaszában. Például a *kakas* hangját kifejező hangutánzó szó az egész nyelvterületen *kukorékol*, illetve e szó alakváltozatival: *kukorikul*, *kukorikó*, *kukorikú* és az *é* fonéma helyén diftongusos realizációkkal: *kukorékul* (ÁhS. 182). A vasi nyelvatlaszban *A kakas hangja, ha szemet talál az udvaron* hívómondatra a kutatási terület legtöbb pontján ezt a választ adták: *kottyog*, *kotyog* (HiV. 30).

Hangtani vonatkozású azonosságok a somogyi és vasi nyelvjárási régióban használatos állathangutánzó szavakban: *dorombul*, *kottyog*, *kodácsul*, *zsinatul*,

orditt stb. Hangtani eltérések: a vasi nyelvatlasz szerint a köznyelvi *é* és *ö* fonéma helyén nyitódó diftongus (*ie, üö*) hallható az egyes állathangutánzó szavakban: *biën, siëkodik, büöggg, nyüögg*. Somogyban meg záródó diftongusok vannak ezekben a szavakban: *bugyborëkol, rénnak* stb. A vasi atlaszban több a diftongusos szóalak, mint a somogyiban.

4. Összegzés

A poliszemantikus jelentésű állathangutánzó szavak kutatásának egyik legnehezebben megválaszolható kérdése az, hogy milyen nyelven kívüli és nyelvi feltételek között indulhat meg az állat hangjára és viselkedésére utaló hangutánzó igék alapjelentésének megváltozása, új jelentésekkel való bővülése. Ezért e tanulmányban részletes elemzéssel igyekeztem feltárni a jelentésváltozást előidéző jelentésintegráció összetevőit és működését. Vizsgáltam továbbá a jelentésváltozás típusait, a szinonim jelentésű állathangutánzók nyelvi-logikai rendszerét. Érdekes nyelvtörténeti vonatkozásai vannak az állathangutánzók korára utaló alfejezetnek. Az Adattárban levő dunántúli állathangutánzó szavak és a hozzájuk kapcsolódó jelentések lehetővé tették a téma fontosabb nyelvföldrajzi tanulságainak megfogalmazását.

Biztosan más szempontú elemzések is megvalósulnak majd a közeljövőben. Érdemes lenne a tanulmány címében jelzett téma vizsgálatát nagyobb nyelvjárási régiókban (az Alföldön, a Felvidéken, Erdélyben, a Tiszántúlon) is elvégezni. Így válna lehetővé, hogy a jelentéstani tanulságokon kívül a szóföldrajzi jellegzetességeket is feltárjuk — a magyar nyelvterület egészére vonatkozóan — a dialektológiai kutatások módszerével.

PESTI JÁNOS

Források

- ÁhS. = BALOGH LAJOS–KIRÁLY LAJOS (1976): *Az állathangutánzó igék, hívogatók és terelők somogyi atlasza*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- AmTsz. = PESTI JÁNOS (2008): *Alsómocsoládi tájszótár*. Alsómocsolád, Teleház.
- BTsz. = BALOGH LAJOS (2004): *Büki tájszótár*. Szombathely, Vasi Szemle.
- BüTsz. = VÁRKONYI IMRE (1988): *Büssüi tájszótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ÉKsz. = PUSZTAI FERENC főszerk. (2003): *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- HhSz. = DALLOS NÁNDOR–PESTI JÁNOS (1999): *Hosszúhetényi szótár*. Hosszúhetény, Nemes János Általános Művelődési Központ.
- HiV. = GUTTMANN MIKLÓS–KÖBÖLKÚTI KATALIN (1987): *Hangutánzó igék vasi és muravidéki atlasza*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- KkSz. = MARKÓ IMRE LEHEL (1981): *Kiskanisai szótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- KnTsz. = HEGEDŰS ATTILA (1992): *Kisnémedi tájszótár*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke–Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézet.
- KoTsz. = SZABÓ JÓZSEF–SZ. BOZÓKI MARGIT (2000): *Koppány menti tájszótár*. Szekszárd, Wosinsky Mór Megyei Múzeum.
- MihTsz. = KISS JENŐ (1979): *Mihályi tájszótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- OrmSz. = KISS GÉZA–KERESZTES KÁLMÁN szerk. (1952): *Ormánysági szótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk. (1967–1984): *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára*. 1–3., 4. Mutató. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ÚMTsz. = B. LŐRINCZY ÉVA főszerk. (1979–2010): *Új magyar tájszótár*. 1–5. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Irodalom

- BALOGH LAJOS–KIRÁLY LAJOS (1976): *Az állathangutánzó igék, hívogatók és terelők somogyi nyelvatlasza*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- HADROVICS LÁSZLÓ (1992): *Magyar történeti jelentéstan. (Rendszeres gyakorlati szókincsvizsgálat)*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- HANGAY ZOLTÁN (2004): Jelentéstan. In: A. JÁSZÓ ANNA szerk.: *A magyar nyelv könyve*. Budapest, Trezor. 477–518.
- KÁROLY SÁNDOR (1970): *Általános és magyar jelentéstan*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KESZLER BORBÁLA (2000): Az igetővek. In: KESZLER BORBÁLA szerk.: *Magyar grammatika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 95–103.
- KIRÁLY LAJOS (2003): Tíz hangutánzó ige somogyi tájszóváltozatai. In: KIRÁLY LAJOS: *Nyelvjárási és névtani vizsgálatok Somogyban. (Cikkek, tanulmányok)*. Kaposvár, Kaposvár Megyei Jogú Város Közgyűlése. 79–84.
- KISS JENŐ (1982): *A rábaközi Mihályi nyelvjárásának hang- és alaktana*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KISS JENŐ (2003): Általános kérdések. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk.: *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó. 11–68.
- NyKk. = GRÉTSY LÁSZLÓ–KOVALOVSKY MIKLÓS szerk. (1980–1985): *Nyelvművelő kézikönyv*. 1–2. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- PESTI JÁNOS (2010): A szóhasználat minősítései a köznyelvi és a nyelvjárási szótárakban. In: NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS szerk.: *Tanulmányok Szabó József 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 139–151.
- SEBEÖK, THOMAS A. (1965): Hogyan érintkeznek az állatok? *Nyelvtudományi Közlemények* 67: 291–307.
- SZABÓ JÓZSEF (2007): *A népi szemléletmód tükröződése nyelvjárásaink szókészletében*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék.

ZSILINSZKY ÉVA (2003): Szókészlettörténet. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk.: *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó. 173–203, 372–392, 618–631.

ZSILKA JÁNOS (1975): *A jelentés szerkezete. (A jelentés-mozgás egysége)*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Barkaszó helynevei*

Állomás lásd Vasútállomás.

Autópark lásd Traktorbrigád.

Barkaszó – *Barkaszó, Bárkászovo* 'Баркасово'. – 1312: Nycolaus dictus Nyul de *Burkuzlou* (Z. 1: 136, Gy. 1: 530), 1312: p. *Barkazow* (Gy. 1: 530), 1314: p. *Borkuzlou* (Gy. 1: 530), 1315: p. *Borkozso* (Gy. 1: 530), 1336: *Borkoslou* (Kállay 1: 115), 1376: *Barkazo* (Neumann 53), 1376: *Beregzo* (Neumann 54), 1377: *Barchazo* (Neumann 54), 1393: poss. *Barkazo* (Zs. 1: 311), 1410: *Barbazo* (Zs. 2/2: 324), 1415: *Barkazo* (Neumann 68), 1438: *Barkazow* (Neumann 76, 77), 1440: *Barakaza* (MOL DL.), 1444, 1446, 1448, 1453, 1456, 1461, 1462, 1464: *Barkazo* (MOL DL.), 1454, 1455, 1458, 1483, 1494, 1522: *Barkazo* (Neumann 83, 84, 85, 88, 101, 104, 112), 1553: *Barkazo* (Kiss 165), 1576: *Barkaszó* (LR.), 1579: *Barkazo* (LR.), 1598: *Barkazo* (Dávid 96), 1609: *Barkhazo* (LR.), 1638: *Barkazo* (LR.), 1642: *Barkasz* (LR.), 1651: *Barkaszó* (LR.), é. n. [1670 u.–1673 e.]: *Barkasszo* (MOL UC.), é. n. [1670 u.–1673 e.], 1672, 1674, 1677, 1679, 1680-as évek, 1682, 1684, 1689, 1691, 1697, 17. sz. vége, 1705, 1712, 1714, 1721: *Barkaszó* (MOL UC.), 1670 k., 1672, 1673 u., 1678, 1682–1684, 1684, 1687, 1688, 1692, 18. sz. eleje, 1717: *Barkaszó* (MOL UC.), 1671: *Barkasz* (MOL UC.), 1672: *Barkasszó* (MOL UC.), 1677: *barkasziak* (Úriszék 972), 1687: *Barkászó* (MOL UC.), 1689: *Barkasso* (MOL UC.), 1714: *Barkaszón, Barkaszó* (MOL UC.), 1715: *Barkaszó* (Összeírás), 1782–1785: *Barkasso* (EKFT.), 1787: *Barkaszó* (OSZK TK 24), 1802–1811: *Barkaszó* (Görög), 1819–1869: *Barkaszó* (MKFT.), 1837: *barkaszói* (LR.), 1851: *Barkaszó* (Fényes), 1865: *Barkaszó* (Pesty), 1869–1887: *Barkaszó* (HKFT.), 1873, 1877, 1882, 1888, 1892, 1895, 1898, 1900, 1902, 1907, 1913: *Barkaszó* (Hnt.). – „1312-ben birtokosa, Nyul (dictus) Miklós Csarodán hatalmaskodott. Még ez évben a király elkobozta Folunag (dictus) Miklós fia Miklós-

* A publikáció elkészítését az OTKA K 100580 számú pályázat, valamint a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

tól és [Baksa nb.] Donch mesternek adományozta. Fele Toronyai Sándor ispáné volt, aki ezt 1314-ben Valkájai Mihálynak adta cserébe; míg 1315-i oklevélből arról értesülünk, hogy Tamás ispán fiai, László és Donch a Károly királytól nyert birtokot átadták cserébe Sándor ispánnak és fiának, Imrének.” (Gy. 1: 530). Az 1598. évi dézsmajegyzék és házősszeírás szerint Barkaszó helység jogállása község, Büdi Mihály birtokos neve alatt 11, további kisebb birtokosok tulajdonában pedig 15 ház állt (Dávid 96). A tizedet fizetők száma 29, a kereszténypénzt fizetők száma 10, a családfők száma összesen 36, az adózó házak száma 26 (Dávid 39). Lehoczky Tivadar leírásából tudjuk, hogy a „protestantizmus fejlődése alkalmával itt is, mint az ország sok más helyén, eleinte az ágostai tannak hódoltak a lakosok, [...] Azonban később Kálmáncsehi buzgalma folytán a hivek a Calvin tanát fogadták el. [...] 1777-ben a közönség a templom kijavitásáért folyamodván, az hatóságilag megszemléltetett, 1779-ben pedig megváltotta a királyi tizedet. Az 1806-ban épített iskolaház kicseréltetett 1842-ben Eördögh Dániel-féle jelenlegi telkeért.” (3: 55). A 19. század közepén Fényes Elek arról tudósít, hogy Barkaszó „Magyar falu, Beregh vármegyében. 5 r. kath., 53 g. kath., 492 ref. lakja. Református anyatemplom. Erdeje szép; legelője, rétje elég; földje javitást kíván. F.u. Bárczy és Péchy nemzetségbeliek.” (Fényes 1: 92). Pesty Frigyes helybeli adatközlőjétől pedig arról értesülünk, hogy „A’ község béliek több ajkúak Ref. és Izrael templommal bír, határán szántó és kaszálló földek szép menyiségben van, s dúsán diszlik. Nyúgotról határát egy patak hasítja mely is medrével a’ tiszta töltés nem létezteig, nagy alkalmat nyújtott a’ latorcza, és Tisza ki rohanó árjainak.” (Pesty 400). – A Munkáctól dél-nyugati irányban, a várostól 25 kilométerre fekvő települést túlnyomórészt ma is magyarok lakják. A 2001-es népszámlálási adatok szerint Barkaszó állandó lakosságának száma 2236 fő, ebből 1452 (64,9%) fő magyar, 12% ukrán, a cigány lakosság is számottevő, 21%. (MOLNÁR–MOLNÁR 2005: 82–85). – A szakirodalomban általánosan elterjedt vélemény szerint Barkaszó neve a m. *berek* ’liget’, illetve ’láp’ és *aszó* ’szárazpatak, időszakos vízfolyás’ földrajzi köznévknek az összetételéből alakult” (FNESz. *Barkaszó*). PAIS DEZSŐ egy *Berkaszó* formát tart kiindulási pontnak, s véleménye szerint az *aszó* már elhomályosult összetételi tagként jelenik meg a *Barkaszó* településnévben. A szó hangalaki változásában a két nyílt szótagos tendencia és – az összetétel elhomályosulását követően – a hangrendi illeszkedés játszhatott szerepet (vö. PAIS 1912: 394). Ez a folyamat már az Árpád-korban lejátszódhatott, mivel a név már a legkorábbi adataiban is veláris hangrendűnek mutatkozik. Ezek fényében kétséges, hogy az 1376-ból származó *Berekzo* adat a település adatsorába tartozik-e. KISS LAJOS a *Barkaszó* helynevet egyfajta elhomályosulásból, népetimológiából származó névformának tekinti, illetve a név belsejében a gyakran használt szavakban előforduló össze-rántódás jelenségére utal, s kiinduló formaként elképzelhetőnek tart egy **Bereg-aszó*, illetve egy **Berekaszó* alakot is (KISS 1995: 20, 27).

Barkaszó-patak – 1881: *Barkaszópatak* (Lehoczky 1: 40). – Lehoczky Tivadar csak annyit jegyez meg a vízfolyásról, hogy kisebb patak Barkaszónál. Az adatközlők nem ismernek ilyen néven patakot a faluban.

Bárkászovo lásd Barkaszó.

Báza – *Báza, -ra ~ Katonai báza ~ Vojenná bázá* 'Военна база'.¹ – *Még ótók vannak ott, nem nagyon van ott semmi. Mikő még működött, Csebű meg Magyarbú eszt az üres vagonokat mosogatták kifele, üzemanyagot meg mindent hortak. Megszünt má vagy öt vaty hat éve.* – Katonai létesítmény. Nagy kiterjedésű gazdagon fásított terület a falu keleti részén, a sztrabicsói² határszélen a Tó mellett.

Bázai út – *Bázai ut ~ Bázasi ut ~ Gorondi út.* – Út Gorond település felé, a Báza irányába.

Bázasi út lásd Bázai út.

Beregszászi-dűlő lásd Első-dűlő.

Beregszászi-tag – *Berekszászi-tag.* – *A Cigánytáborhoz került egy része, majd tiszhektáros terület, odaatták a cigányoknak, hogy építkezzenek rajta, utánna még többet elfoglaltak belőlle. Berekszászi családé vót.* – Szántók. Egy része már beépült, a Cigánytáborhoz közel eső terület.

Betonhíd lásd Kanális-híd.

Bolt-szeg lásd Bot-szeg.

Borkanyuka utca – *Borkanyuka ucca ~ Vulécjá Borkányuká* 'вулиця Борканюка'. – *A vasut előd balra letér.* – Személynévről.

Bot-szeg? ~ **Bolt-szeg?** – 1854: *Bótszeg* (C.), 1865: *Bót szeg* (B.), 1869–1887: *Botszeg* (HKFT.). – A község északi határrészén jelölik a térképek, nagyobb kiterjedésű terület megnevezéseként. Az adatközlők nem ismerték.

Cigánszkij tábir lásd Cigánytábor.

Cigányiskola – *Cigányiskola ~ Táboriskola.* – *Van a cigányoknak saját temploma, abba az épüledbe van a cigányiskola is.*

Cigánytábor – *Cigánytábor, -ba ~ Tábor ~ Cigánszkij tábir* 'Циганський табір' ~ *Tábir* 'Табір'. – A település romatelepe.

Cigánytábor utca – *Cigánytábor ucca.* – Utca a Cigánytábor felé.

Cigány templom – *Cigány templom.* – Vö. Cigányiskola.

Cigány-vég lásd Micsurin-vég.

Csájna lásd Csárda.

Csárda – *Csárda ~ Csájna.* – *Az ojan resztoránféle, aszt mondták Csárdának, mer ugy vót ráírva.* – A *Csájna* név valószínűleg a hasonló hangzású orosz teázó 'чайная' szóval hozható összefüggésbe.

¹ Az élnyelvi adatok sorában feltüntettem az ukrán, illetve orosz nyelvben meglévő formákat is, mivel ezek döntő többségét a magyar adatközlők is ismerik, használják. A magyar kiejtés szerinti alak után megadom a standard ukrán, illetve orosz változatot is.

² Magyarország 1913-as helységnévtárában Mezőterebes a község neve.

Cseh asszony tanyája – *Cse asszony tanyája*. – Az erdő alatti részen Gut fele. – Szántók Barkaszó Guttal határos, délre nyúló részében.

Csendes utca – *Csendes ucca ~ Temető ucca*. – *Ahon a régi temetőbe megyünk be, a vasut mellet van egy ucca, ez a Temető ucca*. – A temető mellett elhaladó utca.

Csenik lásd Csőnik-patak.

Csizaj – *Csizaj*. – *A Kanális másik oldalán erdő vót, kisvasut ment rajta keresztül. Má nem monygyák, de az öregek tutták, az is a barkaszi határhoz tartozik*. – Erdő volt. Lokalizálása bizonytalan.

Csorda lejáró lásd Tói lejáró.

Csőnik lásd Csőnik-patak.

Csőnik-patak – *Csőnik-patak ~ Csőnik ~ Csenik 'Ченік'*. – *Ami elválassza a Pap-rekesztet meg a szernyi határt. Aszt is ledrinázsolták, vajtak egy nagy árkot. De a patak még megvan. Régen tele vót csikkā*. – *Keresztülmegyen a vasuton. Szernye meg Barkaszó köszt megyen, átkapálták, má a viz visszafele folyik*. – A falu északnyugati határában folyó kisebb patak. Rövidebb szakasza Barkaszó és Szernye között a településhatár.

Disznófarm lásd Sertésfarm.

Dohánécs lásd Dohánics-ház.

Dohánics-ház – *Dohánics-ház, -hoz ~ Dohánécs 'Доганич'*. – *Régen ottan vót négy vagy öt ház, de a többiek bejöttek a faluba abba az időbe, az öreg Dohánics meg nem akart jönni, ot maratt. A fia most is ott él*. – *Az oroszok megvették a fődeket, ahon a legócsób vót, oszt összevissza vótak házak a mezőkön, ott is vót vaty hat. De bekötösztek a faluba. Má csak Dohánicsé maradt*. – *Ahogy megyünk Gutnak fele oszt van a Bázának, Gorondnak az ut, ott is van ety kis ház, ety fiatalember lakik abba csak magába. Az öregember Dohánics vót, a fiai is. A kolhozelnök a többit, aki ott lakott, a faluba az üres portákra betránszporálta, mekkapták a telekhejeket, építkeztek, aszt meg nem tutták sehogy behozni*. – *Szembe vele valamikő jusopa vót*. – Ma is álló magányos lakóépület a Bázai út közelében, a Juhfarm és a Feruska mellett, a falu délkeleti határában.

Dögtér – *Döktér*. – *A malommā szembe vót a Döktér ety kicsit ārébb*. – 1915–1916: *Dögtér (K4)* – A Kirov utca felől közelíthető meg, a település nyugati oldalában, Szernye felé. Eredeti funkciója szerint már nem használják, csupán az elnevezés él.

Drenázs lásd Drenázs-árok.

Drenázs-árok – *Drinás-árok, -ba ~ Drenás-sánc ~ Drinás-sánc ~ Drinázs 'Дринаж'*. – *Ojan, mint ety kanális. Ijen nagy darabogba mérték a fődeket, harminc-negyven hektározsba, oszt lecsövelték méjen a földet, hogy levezetni a vizet. Ez az, hogy kánalizácijá ('каналізація')*. *Most má tiszta bokrok lett, oda kaszálni is járnak. Mekcsinálták, hoty ha monygyuk mikő szárásság van, akkő lezárták a Kanálison a nagy zsilipet, meg'gyűtötték a vizet és akkő, ha szárásság vót,*

megengették a vizet a sáncogba, és abbul a sándzbul a csöveken keresztül mend be a földbe a viz. Ha pedig nagyon vizes vót, akkō a csöveken levezették a vizet az árkogba. – A föld alakcsövezve van. – A vízelvezető csatornarendszer mély árakai a művelésre használt földek nagy részén.

Drenázs-földek – *Drinás-földek ~ Drenás-földek.* – Alagsövezett szántóföldek, fel vannak osztva kisebb parcellákra. Vö. Drenázs-árok.

Drenázs-sánc lásd Drenázs-árok.

Dudvás – 1854: *Dudvás* (C.). – Az adatközlők nem ismerték.

Ece – *Ece, -né.* – Épületegyüttes és a körülötte elterülő terület megnevezése a Pereválka közelében, a vasúti sín pár mellett a falu északkeleti részén.

Éger-oldal – 1854: *Égeroldal* (C.), 1865: *Éger oldal* (B.), 1869–1887: *Eger oldal* (HKFT.). – A község déli oldalában a Mélyva és a Nagy-gaz szomszédságában hosszan elnyúló területként ábrázolják a térképek. Az adatközlők nem ismerték.

Első-dűllő – *Ēsō-dűllō ~ Berekszászi-dűllō.* – *Ujfalú fele vót, a házak után rög-tön, utánna vót Második, Harmadik. A Harmadik az má egész Ujfalú alatt vót. A Második vót közepen. A Harmadik lenyullott egészen az erdő sarkához, a Rafajnához. Az egyig Berekszászinak, Berekszászi Lacinak, az öregnek vót a főggye, az vót a Berekszászi-dűllō. – Dűllōutakat, szekerutakat csináltak a földek közé, mikō má lett ez a nagy kolhoz, akkō meksemisült ez a nagy dűllők, ledrinásolták a földet, jöttek a berekszászi technikák, eszkovátorok, kivájták eszt a drinás sáncokat az uttul az erdőig. – A település déli, délnyugati részén lévő nagyobb kiterjedésű szántók.*

Első-forduló – 1905: *I. Forduló* (K3), 1915–1916: *I. Forduló* (K4). – A Szernye melletti határszélen tünteti fel a térkép. Az adatközlők nem ismerték.

Emlékmű – *Emlékmű.* – A falu közössége 1990 novemberében emlékművet állított a település központjában a sztálinizmus és a második világháború helyi áldozatainak.

Erdészház – *Erdészház.* – *Má majnem a guti határná van, egy nagy épület, ot laknak is. A Rafajna erdőbe van. – Épület a falu déli részén elterülő Rafajna erdőben.*

Erdő alja lásd Rafajna alja.

Faiskola – 1915–1916: *Faiskola* (K4). – Az adatközlők nem ismerték. A térkép a Dögtér szomszédságában ábrázolja.

Falusi-legelő lásd Legelő.

Farm lásd Tanya.

Fehér ház – *Fehér ház, -hoz ~ Vizőrház.* – *Az a nagy ház a kanális őré, ahogy megyünk Gutnak, elneveszték Fehér háznak, mer fehérre ki vót pucolva. Aki benne lakik, aszt is elneveszték Nikszonnak, mer a Fehér házba lakik. – Nagyobb épület a folyó partján, a település keleti határában, a zsilip őrzőjének háza. Fehérre van festve, erről kapta a nevét.*

Fermá lásd Tanya.

Feruska – *Feruska*, -ra, ~ -ba ~ *Kis Feruska* ~ *Feruská* 'Ферушка'. – Erdő. Nevének eredetét az adatközlők nem ismerik.

Feruska alja – *Feruska ajja*, *Feruska alatt* ~ *Pod Feruski* 'под Ферушки'. – *Monygyuk*, *hogy megyünk a Feruska alá szántani*. – A Feruska nevű erdő melletti szántóföldek.

Festékgyár lásd Műtrágyaraktár.

Fő út lásd Széchenyi utca.

Futballpálya – *Fodbalpája* ~ *Pája*. – *A Fürdőnek a háta meget van*. – *A magyarok alatt ot vásártér vót, uty híjták: a Vásár*. – A falu északi határában, a Kanális-híd közelében. Vö. Vásártér.

Fürdő lásd Gyógyfürdő.

Gázvezeték – *Gázvezeték*. – *Nagy erdőirtás van ott, ot megy a gáz ety hatalmas vezetéken*. – A település déli, Guttal és Barkaszóval határos részében az erdőt keresztülszelő gázvezeték szolgál tájékoztató pontként.

Gernicke – 1854: *Gerniczke* (C.), 1865: *Gerniczke* (B.), 1869–1887: *Gerniczke* (HKFT.). – A település keleti oldalában, Sztrabicsó közelében a Tó melletti részen jelölik a térképek. Az adatközlők nem ismerték.

Gerzsenő – *Gerzsenő*, -ra ~ *Gerzsenovo* 'Герженово'. – *Régen a Gerzsenyieknek vót a főggye. Nemesek vótak, az övék vót ez a terület*. – *A vasuton tull. Aszt mondtuk, hogy megyünk a Gerzsenóra szántani. Most néhány magángazda gazdálkodik ott, amuty parlagon van*. – *A Kanális-hidon tul má Gerzsenő vót. Magyarok alatt ot nagy erdő vót, ez a naty határ nyullik a sztrabicskei határhoz meg a csongoriakhoz, kiirtották ott az erdőt*. – 1312: comes Kazamerius de kyrsan (Z. 1: 136), 1364: *Kirsano* (Cs. 1: 415), 1413: *Gersano* (Neumann 65), Dionisius de *Kerzanow* (Z. 6: 237), 1415: *Grisano* (Neumann 66, 68), 1417: *Grisano* (Neumann 69), 1422: Briccius de *Krysano*, Thomas de *Krysano* (Z. 8: 51, 52), 1428: *Grissano* (Neumann 73), 1432: *Krisano* (Cs. 1: 415), 1438: *Kyrsanow* (MOL DL.), *Grisanow* (Neumann 77, 78), *Grisano* (Neumann 78), 1439: *Grisanow* (Neumann 79), *Grisano* (Neumann 80), 1448: *Krysano* (Neumann 81), 1454: *Kyrsano* (MOL DL.), 1455: *Gyrsano*, *Kyrsano* (Neumann 85), *Kersano*, *Kirsano* (Neumann 87), 1461, 1478, 1504: *Gersano* (MOL DL.), 1472: *Gersen* (MOL DL.), 1476: Michaele de *Kerseno* (Károlyi 2: 442), 1481: *Gersano* (Cs. 1: 415), 1493, 1523: *Gerseno* (MOL DL.), 1505: *Gerseny* (MOL DL.), 1508: *Gersenew*, *Gerseny* (MOL DL.), 1515: *Gerseney* (MOL DL.), 1522: *Kyrsano* (Neumann 112), 1524: *Gyrsano* (Érszegi 177), 1528: *Gerseno-i* György (LR.), 1542: *Chyrfano*, 1543: *Gerzano*, 1550: *Gerfano* (ConscrPort.), 1553: *Kyrsano* (Kiss 166), 1596–1597: *Girsano* (Kiss 827), 1598: *Girsano* (D. 98.), 1638: *Grseno* (LR.), 1646: *Gerseny* de *Gersan* Tamás, *Gerseny* de *Gersen* Tamás (LR.), 1698: *Gersényi* (LR.), 1699: *Gerseni* (LR.), 1767: *Gersényi* (MOL UC.), 1801: *Gerzsenyi* (MOL UC.), 1802–1811: *Gersenö* (Görög), 1808: *Ger-*

zsenő, *Gerženowa* (Lipszky 199), 1819–1869: *Gersenő* (MKFT.), 1854: *Pusztá Gerzsenyó* (C.), 1865: *Gerzsenő* (K1), 1865: *Gerzsenyő* (B.), 1865: *Ger'senyéi hely* (Pesty), 1869–1887: *Gerzsenő* (HKFT.), 1881: *Gerzsenyő pusztá* (Lehoczky 3: 268), *Gerzsenő düllő* (K2), 1890: *Gerzsanyó*, *Gerzsenyői pusztá* (Cs. 1: 415), 1882: *Gersenő* (Hnt.), 1905: *Gerzsenó* (K3), 1888, 1892, 1898, 1900, 1907, 1913, 1944: *Gerzsenó* (Hnt.), 1915–1916: *Gerzsenó* (K4) – 1312-ben tűnik fel birtokosa nevében, aki Csarodán hatalmaskodik. Az 1598. évi dézsmajegyzék és házösszeírás szerint Girsano helység jogállása község, 11 ház állt kisebb birtokok tulajdonában (D. 98). Pesty Frigyes gyűjtésében ezt olvashatjuk róla: „Praedium, ez Gersenyei nevezetű falú volt, azon praediumot Gersenyi István kapta Leopold Királytól. A' mostani Ger'senyi család nevökkel dicsekednek.” (Pesty 400). MIZSER LAJOS elképzelhetőnek véli, hogy a település az 1717-es tatárjárás következményeként pusztult el és lakói ekkor széledtek szét a megyében, hiszen a *Gerzsenyi* családnév az alábbi helyeken fordul elő: Barabás, Barkaszó, Bátyú, Beregsom, Beregszász, Borzsova, Csaroda, Déda, Harangláb, Heteny, Lónya, Munkács, Szernye, Tarpa, Vásárosnamény, Zápszony. A *Gerzsenyi* (Kirsanó-i) nemesi család már a 14. században megvolt. (2006: 465). Lehoczky Tivadar így ír róla: „Jelenleg pusztá Csomonya, Szernye, Barkaszó és a Haracsina erdő közt, mely adószorozatilag Barkaszóhoz tartozik. Hajdan, a 13. században falu volt, mely Krisanó és Krisanó-nak is mondatott, s mely az egykor a megyében virágzott Krisanói család ősi fészke volt... Mikor pusztult el Gerzsenyő, bizonytalan; de valószínű, hogy a XVIII. század elején, jóllehet a barkaszói egyházi emlékkönyv szerint még 1705-ben is Teremi István esperes idejében Gerzsenyő fiók-faluja volt Barkaszónak; különben régi templomának és temetőjének nyomai maiglan látszanak.” (Lehoczky 3: 268–269). Elpusztult település, később pusztá Csongor és Barkaszó között. Sík, nagyrészt parlagon lévő földterület a település északi, északnyugati határában. – Lehoczky szerint a község neve a *Kirsano patak* nevére vezethető vissza, az általa *Gezseno*, *Kirsánó*, *Kirsánó* vagy *Gerzsenő pusztá*-ként leírt nevet a *Kirsanya patak*-ból, illetve *Kirsano patak*-ból eredezteti (i. m. 311–312). MIZSER LAJOS ennek kis valószínűséget tulajdonít, és SEBESTYÉN ZSOLT is kizárhatónak tartja ezt a magyarázatot (MIZSER 2006: 465, SEBESTYÉN 2010: 53). SEBESTYÉN – kevésbé támogatólag (2010: 53) – utal STANISLAV névfejtésére (1948: 2/191), aki szerint egy keresztény szláv lakosságra utaló **Krizsanov* alakból vagy egy *Križan* személynév -*ov* képzős alakjából származtatható a helynév, azaz eredetileg a szlávban jött létre. MIZSER ezzel szemben a régi magyar *Kersen* személynévre vezet vissza, a szó végi -*ó*, -*ő*-ről pedig azt tartja, hogy az kicsinyítő képző lehet (2006). Ezt a magyarázatot elfogadja SEBESTYÉN is, aki a szóvégi képzőt a név alapjául szolgáló személynév képzőjének tekinti (2010: 53). E magyarázatot – további hangtani részletekkel együtt (pl. a szókezdő mássalhangzó kérdése) – azonban az adatok elemzése nem támogatja. A név zöngétlen szókezdő *k*-val tűnik fel, ami a

16. század közepéig fordul elő. Zöngés párja – bizonyára szóeleji zöngésülés következtében – feltűnik már a 15. század elején. A *kir-* ~ *gir-* szókezdett mellett a 15. század első felében *kri-* ~ *gri-* hangszerkezetű szókezdettel is adatolható a név, ami talán egy átmenetinek bizonyuló szláv nyelvű változata lehetett a névnek. A név első adata *-n(y)* szövéget jelez, ez a mássalhangzós forma a 15. és a 17. században is feltűnik, és esetleg a *gerzsen(y)i* -i melléknévképzős adatok mögött is ez rejtőzhet. A településnév elsődleges alakja *Kir(z)san* lehetett, ami egy *Kerszen* szn.-re aligha vezethető vissza (vö. MIZSER 2006: 465), mivel a helynév a második szótagban a 16. század végéig adatolható *a* hanggal is. Ettől függetlenül a helynév előzménye feltehetően személynév volt, esetleg éppen a STANISLAV által említett *Križan* magyaros *Kirzsan* változata. A szó végi *-o* – ejtésben bizonyára már akkor is [ó] – a 14. század közepén tűnik fel a név végén. Ez aligha lehet más, mint a magyar név szláv megfelelője, amely birtoklást kifejező *-ov* képzővel alakult: *Kirzsanov*, s amely a magyarban a hasonló *-ov* végű szláv nevek mintájára *Kirzsanó* ~ *Kerzsanó*-nak hangzott. A hangrendi kiegyenlítődése is megindult a szónak: az első szótagi *i* ~ *e* hatására a második szótagban az *e* már a 15. század közepe táján megjelent (*Gerzsenó*), de a harmadik szótagban is megjelent az *ő* a 16. század elején. Az *ő* mellett a szóvégi *e* akár a fenti hasonulás révén, akár az *ő* végű nevek *-e* végű töváltozatából (*Gersen(y)ei*) kikövetkeztetve is létrejöhetett. E palatális formákban alakulhatott ki az *-n*-nek az *-ny* változata is. E labiális formák még a 19. század végéről is adatolhatók, de a 20. században már nem fordulnak elő.

Gerzsenó-ér – 1881: *Gerzsenyó ér* ~ *Gerzseno* (Lehoczky 1: 39–40). – Lehoczky Tivadar a vízfolyást a Szernye és Csomonya között keletkező *Gerzsenyó ér*-ként említi, illetve megjegyzi, hogy a Sztrabicsónál található kisebb pataknak *Gerzseno* a neve. A falu lakossága ilyen néven nem ismer vízfolyást.

Gerzsenovo lásd Gerzsenó.

Gorondi út lásd Bázai út.

Görög katolikus templom – *Görög katolikus templom* ~ *Orosz templom*. – *Oroszok járnak legtöbbször oda, akik má ide benőszültek. – Mindig is katolikus templom volt, oda az oroszok meg ukránok járnak. Mellette van orosz temető is.* – A Rákóczi utca elején található, nem messze tőle helyezkedik el az Orosz temető.

Grófitanya – *Grófitanya*. – *A Nagy-mezőn, a szernyi határnál volt egy Grófitanya. A grófé volt, gazdálkottak, most szántóföld van ott. Az oroszok alatt is megvót a háza meg minden, azután kihaltak.* – A település nyugati részében, Szernye közelében volt a tanya, az elnevezést már kevesen ismerik, lokalizálása bizonytalan.

Guleza léniája – *Guleza léniája* ~ *Guleza-lénia*. – *Egy ember lakott ott az erdészház fele, még most is él az öreg, ott is volt egy lénia, és elnevezték róla Guleza léniájának. – Gulezaék is idekerültek a Lembergi járásbú, nagyon sze-*

gények vótak, ijen diszpecser vót, a kolhozba dógosztak, az öreg még él, vagy kilencven éves. – Erdei út a falu déli részében fekvő Rafajna erdőben.

Guti-liget lásd Liget.

Gyógyfürdő – *Gyótyfürdő ~ Fürdő.* – 1905: *Sütőfürdő* (K3), 1915–1916: *Sütőfürdő* (K4) – *A Kanális-híd előtti részen vót, a tés ur csinálta. Még az ezer-nyóccázás évegbe. Még a heje megvan. El van adva má sok éve. Ki van má telek-hejeknek adva. – Nem termálviz vód benne, hanem sárga viz, amibe vas van. És ety pihenőhej vót kiépítve ott egészen a rendszerváltásig. Az épülete építészeti emlékmű.* – *Hirezs gyótyfürdő vót ott. Ojan gyógyviz vót, hogy eljötteg betegek, akik nem tuttak jární, és valamennyi kura után a saját lábukon mentek haza.* – A település egykor híres gyógyfürdőjét a rendszerváltás első évében bezárták. A falu északi határában található, a Kanális-híd közelében, a futballpálya mellett. Az adatközlők a *Sütő-fürdő* névre már nem emlékeznek.

György Pali-kanyar – *György Pali-kanyar ~ György Pali kanyarja.* – *A Kanális egy része. Nem messze vót Györty Palinak a háza.* – A Kanálisnak nevezett vízfolyás egy szakasza.

Győzelem utca – *Győzelem ucca ~ Pobeda ucca ~ Vulécjá Peremohé* 'вулиця Перемоги' ~ *Ulicá Pobedö* 'улиця Победы'. – A *Vulécjá Peremohé*, a *Pobeda utca* és az *Ulicá Pobedö* helynevek az ukrán és orosz 'győzelem' szót tartalmazzák.

Győző – *Győző, -né ~ Káfe Ljux* 'Кафе Люкс' ~ *Lux kávézó ~ Győző bárja ~ Győző böttya.* – *A faluba ugy monygyák, hogy megyünk a Győzőbe.* – *Ugy monygyuk, hogy megyünk Győzőné a bódba, ő ott eladó. Az a szilpóé* ['állami tulajdon'], *Győző árul benne.* – *Kávézó a falu központi részén.*

Győző bárja lásd Győző.

Győző boltja lásd Győző.

Halastó – *Halastó, -ba.* – *A vasuton tull. A kolhoz csináltatta, igen nagyon lementek, és homok, elmegyen a viz belölle, nem gyóoszték vizzē, hiába beállítottak két naty szivattyut, hogy a Kanálisbú nyomatni a vizet, nem gyóoszték. Kilenc vagy hány hektár földterület.* – *Hat halastó van ott, a festég'gyár háta megett vót a Halastó. Utánna befuccsolt. A Halastó hején is má csak a gödrök vannak, tele van fákkā. Benötte a ficfa meg a bokrok, oszt monygyák, hogy megyünk a Halastóba faér.* – *Itt ety homogbánya vót valamikō, a hején van ma a Halastó. Mesterséges halastót csinált a hején a régi Kirov kolhoz a kommunista rencerbe.* – A település keleti oldalában, a vasútvonaltól nem messze helyezkedik el. Korábban homokbányaként üzemelt, a kitermelés nagy mélyedést hagyott maga után.

Harasztos – 1854: *Harasztos* (C.). – A falu északnyugati részén jelöli a térkép, az akkori Csomonya (ma Csongor) település közelében. Az adatközlők nem ismerték.

Harmadik-dűlő – *Harmadik-dűllő.* – Vö. Első-dűlő.

Harminchat hektár lásd Harminchat hektáros.

Harminchat hektáros – *Harminchat hektáros ~ Harminchat hektár.* – *A brigádér akkoriba aszt monta, hogy ki kē menni a Harminchat hektáros darap földbe szántani, tárcsázni, vetni. Ez az utósó darap föld a határba.* – Nagy területű szántóföld a falu déli részében Gut felé, a Rafajna erdő mellett.

Határsánc lásd Kis-kanális.

Hét hektár – *Hét hektár.* – Hét hektár területű szántóföld a falu délnyugati részében, a rafajnai faluhatár közelében.

Hizlalda lásd Komplexsz.

Homokbánya – *Homogbánya.* – *Most nyitották meg vagy öt vaty hat éve.* – A falu Guthoz közelebb eső határában. Lásd még Halastó.

Huszonhét hektáros – *Huszonhét hektáros ~ Rafajna ajja.* – *Bérbe vannak adva a szőlősieknek ezek a nagy darap földek, kukoricát termelnek rajta. Ezeket a nagyobb darap földeket sokszor csak Rafajna ajjának monygyák, mert nem használják a falusiak.* – A Tizenhat hektáros melletti földterület a falu délnyugati részében, a rafajnai faluhatár közelében. Lásd még Rafajna alja.

Itatókút lásd Kút.

Juhfarm lásd Juhsopa.

Juhsopa – *Jusopa, -ná ~ Jufarm.* – *A nyócvanas, kilencvenes évegbe megszűnt, de még monygyák, hogy a föld a jusopáná van. Dohánics és Kalitics őriszte ott a juhokot, azok ukránok vótak, a hegyebű hoszták ide űköt.* – A Dohánics-ház közelében volt korábban, ma már csak a helye van meg, de még mindig ilyen néven emlegetik a területet. Vö. Dohánics-ház.

Káfe Ljux lásd Gyöző.

Kakaós – *Kakós.* – *Valamikō, amikō itt a vasutat csináták, akkō a katonák kivájták, ojan méj árkot, oszt aszt monygyák Kakósnak. A gyerekek oda járnak fürödni mek halászni, itt ahon a makarónit csinájják, amellet van. Ojan mint a drinázsárok, ojan nagy méj árok. Eleinte koszos vót, ojan vót, mint a kakós kávé.* – *Vájtak oda valami naty sáncot, és olyan zavaros víz van benne, füröttek is abba, aszt monták, hogy a Kakózsba vótam fürödni.* – A Pap-rekesz mellett lévő kisebb vízfolyás, patak.

Kánál lásd Mérce-folyó.

Kanális lásd Mérce-folyó és Kerepec-patak.

Kanális-híd – *Kanális-hid ~ Betonhid.* – lásd még Régi ligeti híd és Vashíd.

Katonai báza lásd Báza.

Kenderáztató – 1905: *Kenderáztató (K3).* – Az adatközlők nem ismerték.

Kerek-patak – *Kerek-patak ~ Kör-patak ~ Patkó-patak.* – *Mostanába nem nagyon vód benne víz, de a heje az megvan.* – A Katonai bázis és a Legelő közötti területen folyik félkör alakban, az általa elkerített területet művelik.

Kerepec lásd Kerepec-patak.

Kerepec-csatorna lásd Kerepec-patak.

Kerepec-patak – *Kerepec-patak ~ Kerepec ~ Patak ~ Kanális ~ Potyik 'Потик'*. – +?1248>1393, 1270, 1282/1379: *Kerepech*, fl., flum. (Gy. 1: 519, 537), 1819–1869: *Kerepetz B.* (MKFT.), 1881: *Kerepecz patak, Kerepech folyó* (Lehoczky 1: 39, 48), 1905: *Kerepecz csatorna* (K3), 1915–1916: *Kerepecz csatorna* (K4) – Lehoczky Tivadar említi, hogy a Szernye patak Dobronynál érintkezik a Kerepec patakkal, illetve megjegyzi, hogy: „egy más hasonló nevű patakcsa Felső-Schönborn helységen tul, [...] nyugatra kiindulva, Munkácsnál a Pálhegy alatt vonul dél felé Alsó-Schönbornnak, innen nyugati irányban Pusztá-Kerepecz mellett sompolyog el, hogy a Vereskörtsma táján Gát felett az erdőben a Feketevizbe beszivárognon.” (1: 39). – Ma keskeny vízfolyás a község keleti és északi határában. – A *Kerepec* víznév szláv eredetű, tövében az ukrán *kópon* 'ponty' szó rejlik, amely helynévképzővel alkot folyónevet (FNESz. *Felsőkerepec*).

Kertalja – *Kertajja, Kert alatt ~ Kertekajja ~ Kertek alatt*. – *Erre a részre úgy montuk, hogy megyünk a Kert alá vagy Kertek alá szántani. Egy része má beépült.* – A falu középső részében közvetlenül a házak mögötti kerteknél, a Paprekesz szomszédságában lévő szántóföldek.

Kertekalja lásd Kertalja.

Kirov utca – *Kirov ucca*. – Szernye felé vezet a település nyugati részében.

Kisbirtokosok tagja – 1905: *Kisbirtokosok tagja* (K3), 1915–1916: *Kisbirtokosok tagja* (K4). – A község nyugati határában a Szernyéhez közelebb eső területen, illetve a település középső részén, a Legelő szomszédságában is jelölik a kataszteri térképek. Az adatközlők nem ismerték az elnevezést, elképzelhető, hogy nem is tulajdonnévként került a kataszteri térképekre.

Kis-Feruska lásd Feruska.

Kis-kanális – *Kis-kanális ~ Határsánc, -ná*. – *Amikő árviz van, ide engedik a vizet. A Kis-kanális ot van, ahogy megyünk Csongor fele, elválassza Barkaszót Csongortú, az a Kis-kanális. Ez földes árok, hid megyen rajta keresztül.* – *A határsáncná van.* – Kisebb vízfolyás Barkaszó és Csongor határában.

Kis-szeg – *Kis-szeg*. – Szántófield a falu északnyugati határában a Szernyével határos területen.

Kis-tó mege – 1869–1887: *Kis tó mege* (HKFT.). – A falu északnyugati határában ábrázolja a katonai felmérés, a vasútvonal közelében. Az adatközlők nem ismerték.

Kis vasút – *Kis vasút*. – *A Gerzsenón ment keresztül régen.*

Klub – *Klub, -ba ~ Kulturház*. – A vasútállomástól nem messze található a község kultúrháza, mely százhusz férőhelyes.

Komonyi-domb – *Komonyi-domb*. – *A Komonyiaké vót, dombos rész, kijön egész az állomásig, és fel van parcellázva.* – Szántófieldek a falu északnyugati részén Csongor mellett, közvetlenül a Kis-szeg közelében.

Kompleks – *Kompleks* ~ *Hizlalda* ~ *Péemká* ~ *Péemka*, *-ra* ~ *Kormocsnyij Komplex* 'Кормочный Комплекс' ~ *Promészlovéj Komplex* 'ПМК, Промисловий Комплекс'. – *Jószágokat tartottak ott, hizlalda vót, a szernyiek mentek oda dógozni. Most valamijen fatelep van ott. A Fürdőné vót, előtte vót egy betonut lefele, és arra vót a Péemka.* – *Négyezer férőhejes vót a Kompleks, most má nem működik. Ahova épült a Kompleks, az a terület vót a Lápos. Ott valamikő régen tyukfarm is vót, arra a mocsaras részre építették a Komplexet.* – *Ez a Kompleks a három falué vót, röktön vele szembe van a Komonyi-domb, hátáná má csongori föld.* – A település északnyugati határában, a szernyei és csongori határnál fekszik. Korábban a három település együtt gazdálkodott a létesítményben. Takarmány-feldolgozó üzem és mellette szarvasmarha-hizlalda volt. Ma már nem üzemel ebben a funkcióban, fafeldolgozás folyik a területen.

Kormocsnyij Komplex lásd Komplex.

Kör-patak lásd Kerek-patak.

Kubik – *Kubik*. – Nagyobb méretű mélyedés, ásott gödör a vasútállomás közvetlen közelében.

Kultúrház lásd Klub.

Kút – *Kut* ~ *Itatókut*. – *A Falusi-legelőn vót itatókut.* – A Nyári-láger nevű hely közelében lévő itatókút.

Lacika lásd Sütő-bolt.

Lacika-bolt lásd Sütő-bolt.

Lápos-mocsár lásd Szernye-mocsár.

Legelő – *Legelő*, *-n* ~ *Falusi-legelő*. – *Az egész Tói rész, mindég az vót legelőnek használva, mē ot nem lehetet termelni. A dombján, a Kanálisná mék termeltiünk, szántogattunk, vetettiünk, de má a lapozsba nem. Nyáron meg tavasszā, amikő nagy viz vót, egybű viz alat vót. Vót, hogy a jószágot nem tuttuk kiengedni juniuzsba, mē ojan vizek vótak.* – 1905: *Legelő* (K3), 1915–1916: *Legelő* (K4). – Nagy kiterjedésű, vízben gazdag terület a település keleti határában. A Nyári-láger mellett egy része a Falusi-legelő, a másik része a kolhoz legelője volt.

Lejáró lásd Tói lejáró.

Lenin utca lásd Széchenyi utca.

Liget – *Liget* ~ *Guti-liget*. – 1438: *Gwthyligeth* (MOL DL.). – Erdő Gut határában.

Ligeti híd lásd Régi ligeti híd.

Lóúsztató – *Lóúsztató*. – *A lovakot oda vitték régen fürösztteni, mikő mék sok lovak vótak.* – A falu északi határában a MÉRCE-folyó lakóházakhoz közel eső szakaszán, a Halastó és Szolnoki-tag szomszédságában.

Lux Kávézó lásd Gyöző.

Magastöltésű-kanális lásd MÉRCE-folyó.

Makarónigyár – *Makarónigyár*. – *Régen vasazs bót vót, mindenféle szerszámokot lehetett ott venni, azután Makarónigyár lett.* – A klub háta megett, régen

az lerakat vót, fatelep meg széntelep. – Épület. A Kultúrház közvetlen szomszédságában található.

Malom – *Malom* ~ *Régi malom* ~ *Sztáréj mlén* 'Старий Млин' ~ *Melnicjá* 'Мелница'. – *Rózeštejn* nevű tulajdonosa volt a malomnak, lisztet őrlött, és olajat ütött. – Máig működő malom, de kapacitása jóval kisebb, mint a korábbi években.

Malom út – *Malom ut* ~ *Szernyi utca*. – Szernye felé vezető út, itt található a malom.

Második-dűlő – *Második-düllő*. – Vö. Első-dűlő.

Második-forduló – 1905: *II. Forduló* (K3), 1915–1916: *II. Forduló* (K4). – A rafajnaújfalui határszélen jelöli a kataszteri térkép. Az adatközlők nem ismerték.

Méhkelenc – 1854: *Méhkelencz* (C.). – A térképvázlat a település északkeleti határában tünteti fel a Gerzsenópuszta mellett, a sztrabicsói határ közelében. Az adatközlők nem ismerték.

Melnicjá lásd Malom.

Melyva – 1854: *Melyva* (C.), 1865: *Melyva* (B.), 1865: *Melyva* (K1), 1869–1887: *Mélyva* (HKFT.). – A falu délnyugati határában jelölik a térképek a Pap-rekesztől kissé délre, az Éger-oldal és a Nagy-gaz szomszédságában, a rafajnaújfalui határ közelében. Az adatközlők nem ismerték.

Mérce lásd Mérce-folyó.

Mérce-folyó – *Mérce-fojó* ~ *Mérce* ~ *Kanális* ~ *Magastöltésü kanális* ~ *Vé-szokonáberezsnéj kánál* 'Високонабережний Канал' ~ *Kánál* 'Канал'. – *Eszt a kubikosok kézzel vájták ki a mocsár lecsapolása miatt, öntözést is ebből végeztek*. – +?1248>393: *Merthuice*, fl., 1282/379: *Mercice*, fl. (Gy. 1: 537), 1819–1869: *Vtiho Bach* (MKFT.), 1881: *Mércze* ~ *Mércze patak* (Lehoczky 1: 55–56). – A falu keleti oldalának határfolyója. A mocsár lecsapolásakor magas töltést emeltek mellé.

Mérce-patak lásd Mérce-folyó.

Mertvice lásd Mérce-folyó.

Mező – *Mező*. – *Gerzsenóru* számolták, *Gerzsenónak a jobb ódala vót az Eggyes, a másik a Kettes, a Pap-rekesz Hármás, a Tizenhat hektáros vót a Négyes, utánna a többi Ötös, Hatos, Hetes-mező. A kolhozba így vót felosztva, rá vót írva a térképre, hogy Tretyije pole vagy Csetvertyije pole*. – A település művelésre használt földjeinek beosztása sorszámozva volt a térképeken, ennek elnevezései terjedtek el szélesebb körben is.

Micsurin vég – *Micsurin-vég* ~ *Cigány-vég* ~ *Túsó-vég*. – *Vót egy ojan régi miniszter, nagy bajszos, Micsurin, azé csufolták így. – Gut fele a Cigánytáborná, aszt a véget híjják ugy, mer szegények vótak. Micsurin valami nagy almanemesítő vót, hires vót, de szegény vót, és akkō monták, hogy szegény, mint Micsurin*. – *A fiatalok szójárása ez, hogy Micsurin-vég. A régi világba is ilyen elmaradottabb emberek laktak ott, de a régiek eszt nem használták*. – Ivan Vlagyimirovics Micsurin orosz agrobiológus, növénynevelő nevével.

Mocsár – 1438: *Mochar* (MOL DL.). – A forrásban tölgyes erdő neve. Lásd még Szernyei-mocsár.

Morgó – *Morgó*. – *Főut, ahogy megyünk Csongorra fele. – Mindig morgott, azér hívják így. Az ut két ódalám mindig morgott az erdő.* – Csongor felé vezető út, a település északi részén. Keresztülzeli a Gerzsenó nevű területet. Az út két oldalán fekvő földek megnevezésére is használják.

Mütrágyaraktár – *Mütrágyaraktár ~ Festég'gyár.* – *A Halastótú nem messze vót a kolhozidőbe. Most nem használják az épületet semminek. – Egy osztrák cég vette meg, egy nagy fatelepet akartak od beindítani, mütrágyaraktár vót valamikő, asztán festég'gyár lett.* – A település északkeleti részén található, a Pereválka és a Halastó közvetlen közelében.

Náberezsná – *Náberezsná ~ Vulécjá Náberezsnájá* 'вулиця Набережная'. – Utca a település északi részén, a folyóhoz vezet, erről kapta a nevét. A *Náberezsnájá* 'Набережная' ukránul 'part menti'-t jelent.

Nádas – *Nádas.* – *A Fürdő fele van, nől benne a nád, meg ojan lesz a Gerzsenó is, ha nem lesz művelve, ott is mán nől kifele. Ahogy megyünk Csongorra fele, két ódalt van a Nádas.* – A Patak melletti náddal benőtt terület, a település északi határában.

Nagy-gaz – 1869–1887: *Nagy gaz* (HKFT.). – Barkaszó keleti, délkeleti határszélén észak-déli irányban, hosszan elnyúlva jelöli a térkép. Az adatközlők nem ismerték.

Nagy-mező – *Nagy-mező.* – *A vasut másik ódalán, egy kicsit arréb van a Kis-mező.* – A Pap-rekesz melletti nagy kiterjedésű szántóföldek a szernyei határszélén.

Nagy-rét – 1854: *Nagy rét* (C.). – A térképvázlat a falu északkeleti határában jelöli a Sztrabicsóval határos területen, a Nagyrét és Méhkelenc szomszédságában. Az adatközlők nem ismerték a nevet.

Nagy-szeg – 1854: *Nagyszeg* (C.), 1865: *Nagy szeg* (B.), 1865: *Nagy szeg* (K1), 1869–1887: *Nagyszeg* (HKFT.). – A község északnyugati határszélén, Szernye közvetlen szomszédságában ábrázolják a térképek. Az adatközlők nem ismerték.

Negyvenegy hektáros – *Negyvenety hektáros, hektározsba.* – A Huszonhét hektáros melletti földterület a falu délnyugati részében, a rafajnai faluhatár közelében. Vö. Huszonhét hektáros.

Negyvenhat hektáros – *Negyvenhat hektáros, hektározsba.* – A Negyvennyolc hektáros és a Negyvennégy hektáros közötti földterület a falu délnyugati részében, a rafajnai faluhatár közelében. Vö. Huszonhét hektáros.

Negyvenkilenc hektáros – *Negyvenkilenc hektáros ~ Negyvenkilenc, Negyvenkilendzbe.* – Az Ötvenegy hektáros és Harminchat hektáros közötti terület a falu délnyugati részében, a rafajnai faluhatár közelében. Vö. Huszonhét hektáros.

Negyvennégy hektáros – *Negyvennéty hektáros, hektározsba.* – A Negyvenhat hektáros és Negyvenegy hektáros közötti szántóföld a falu délnyugati részében, a rafajnai faluhatár közelében. Vö. Huszonhét hektáros.

Negyvennyolc hektáros – *Negyvennyóc hektáros, hektározsba.* – A Negyvenkilenc hektáros és a Negyvenhat hektáros közötti nagy szántófield a falu délnyugati részében, a rafajnai faluhatár közelében. Vö. Huszonhét hektáros.

Nyári-láger – *Nyári-láger.* – *A falu végén a Cigánytábor után, ott a falusi legelő van. Má úgy monygyák, hogy a jószág megyen a Tóba.* – *Nyitott ólak vótak a tehéneknek, hosszú sopa vót, csak ē vót keridgetve. Az egy ijen eresz vót, ot vót mellette az itatókut.* – *A jószág nyáron oda vót kiterelve. Mellette van egy lápos rész.* – Ma már szinte nyoma sincs az épületnek. A szarvasmarhákat a kolhoz idejében nyaranta ide hajtották ki.

Órégi temető – *Órégi temető.* – *Ez nagyon régi temető, még vannak ot márvány siremlékek, mek kőből is, bokros terület. De má Régi temető lett az egész.* – A régebbi temetőrészek határai már elmosódtak, a Régi temetőtől már nem lehet pontosan elhatárolni az Órégi temetőt.

Orosz temető – *Orosz temető.* – *A görög katólikusok temetkeznek oda, nagyrészt ukránok. Oda a reformátusokat nem nagyon temetik, csak a katólikusokat, azok oroszok.* – A görög katolikus templom mellett fekszik a Rákóczi utcán, első sorban a település katolikus lakossága temetkezik ide.

Orosz templom lásd Görög katolikus templom.

Óvoda – *Ovoda.* – A Győzelem utcán, a református templom szomszédságában található.

Ötvenegy hektáros – *Ötvenety hektáros.* – A Negyvenegy hektáros és a Negyvenkilenc hektáros közötti szántófield a falu délnyugati részében, a rafajnai faluhatár közelében. Vö. Huszonhét hektáros.

Pálya lásd Futballpálya.

Pap András léniája – *Pap András léniája ~ Pap András-lénia.* – *Az erdő alatt vót egy lénia, aszt úgy monták, hoty Pap András-lénia. Arra, ahom megyün Gut fele, van egy ut, lejáró az erdő sarkának. Ot lakott etypár orosz család, be-kötösztek, osztán vót ot pár ház. Pap Andrásnak vót arra főggye.* – *Háboru után ott vót hat ház, ahogy megyün Gutnak, oszt végződik a mi határunk, ot vót Pap Andrásnak a főggye.* – Ösvény a település déli, Rafajnával és Guttal határos részében a Rafajna-erdő közelében.

Pap-rekesz – *Pap-rekesz ~ Pap-rekeszt ~ Pap-tag ~ Paprekesz 'Попрекек'.* – 1865: *Pap rekesz (B.),* 1854: *Paprekesz (C.).* – *A papé vót. Naty terület egészen a szernyi határig.* – *Ahon a kolhosztanya vót, az egész kertek alatt.* – Szántófieldek a falu nyugati határában a Szernyével határos területen, a Kertalja közvetlen szomszédságában.

Pap-rekeszt lásd Pap-rekesz.

Pap-tag lásd Pap-rekesz.

Parókia – *Parókia.* – Épület a református templommal szemben.

Patak lásd Kerepec-patak.

Patak alja – *Patak alja, alatt.* – Szántók a Kerepec-patak közelében.

Patkó – *Patkó*. – A Kanális mellet vót ety patkó alaku rész, körülvette a Patak, aszt elneveszték Patkónak. – A legutósó darap föld, patkó alaku, harminc hektáros. – Szántók. Patkó alakú, vízben gazdag, enyhén mocsaras rész. A Patkópatak körbeveszi a kis kiterjedésű szántóföldet.

Patkó-patak lásd Kerek-patak.

Péemká lásd Komplexsz.

Perejezd – *Perejezd* 'Переезд'. – Vasúti átjáró, a vasútállomás mellett. Lásd még Szernyei perejezd.

Peres-dűlő – 1854: *Peres Dűlő* (C.). – A falu északkeleti csücskében, Csongor közelében jelzi a térkép. Az adatközlők nem ismerték.

Pereválka – *Pereválka* 'Перевалка'. – 1915–1916: *Rakotó hely* (K4). – *A kertek alatt vót, a Halastóná. Az ojan vasuti átpakoló vót. Má nem működik. De monygyák még mindig, hogy oda megyünk füvet vaty sóskát szedni a Pereválkára. – Magyarbú hoztak árut, oszt beáltak az eggyik ódára a magyar kocsik, a másik ódára az orosz kocsik, oszt pakolták az egyigbű átfele a másigba, tologatták a furikokot, és úty pakolták átfele.* – A falu északkeleti részében a vasúti sínpár melletti térség.

Pobeda utca lásd Győzelem utca.

Pod Feruski lásd Feruska alja.

Pod Ráfájlovom lásd Rafajna alja.

Pop-rekesz lásd Pap-rekesz.

Posta – *Posta*. – Az iskola mellett, a Fő utcán található.

Potyik lásd Kerepec-patak.

Promészlovéj Komplexsz lásd Komplexsz.

Propárka – *Propárka*. – *Amikō szállították az üzemanyagot vasuton, a vagonoknak a sziszternáját mosták ki itt. – A Bába mellet van. A vagonokot gőzzē ott párologtatták ki, kimosták a szojárkátú. A szó is aszt jelenti, gőzölni, propárjuváty ('пропаривать').* – A község keleti határában, a Bába közelében fekszik, a Mérce-folyó partján.

Rafajna – *Rafajna* ~ *Rafajnasi-erdő* – 1819–1869: *Rafajna Wald* (MKFT.), 1865: *Erdő* (B.), 1905: *Erdő* (K3), 1915–1916: *Erdő* (K4). – *Monygyuk, hogy a Rafajna alá megyünk szántani.* – Erdő Rafajna és Gut település közelében a falu déli részében.

Rafajna alja – *Rafajna ajja* ~ *Erdő ajja* ~ *Pod Ráfájlovom* 'под Рафайловом'. – Szántó a Rafajna nevű erdő mellett.

Rafajnasi utca lásd Rákóczi utca.

Rafajnasi-erdő lásd Rafajna.

Rákóczi utca – *Rákóci ucca* ~ *Rafajnasi ucca* ~ *Ujfalusi ucca*. – *Rafajna fele megy.* – Rafajnaújfalu felé vezet.

Rakodóhely lásd Pereválka.

Református templom – *Templom.* – 1915–1916: *Ev. ref. tem.* (K4). – Lehoczky arról tudósít, hogy „1809-ben építette a község a régi fatemplom helyén a mostani kő-imaházat, mely 1818-ban szenteltetett fel, 1835. július 6-án azonban a helység nagy részével együtt megégett.” (3: 55). 1873-ban állították helyre. A település központi részén, a Fő utcán fekszik, mellette található a Parókia.

Régi ligeti híd – *Régi ligeti hid ~ Ligeti hid ~ Kanális-hid.* – *Az a hid, ahogy Gutnak megyünk. A Kanális-hid, ahogy kimegyünk a falubú.* – A Liget nevű erdő mellett Gut település közelében található, már nem tartozik a barkaszói határhoz.

Régi malom lásd Malom.

Régi temető – *Régi temető.* – A Csendes út végében egyik oldalon a Régi temető, a másik oldalon pedig az Óregi temető található.

Rendelő – *Rendelő.* – Orvosi rendelő.

Sarki bolt lásd Szilpós bolt.

Sarnu Bach – 1819–1869: *Sarnu Bach* (MKFT). – Barkaszó déli határvonalán jelöli a katonai felmérés térképe a hajdani patakot, mely a Kerepec-patakba ömlött. Ma már művelésre használt területek vannak a Rafajna erdő mentén is. Nem azonos a ma is széles mederben folyó Szernye folyóval.

Sertésfarm – *Sertésfarm ~ Disznófarm.* – *A makarónigyár hátáná vót nagyon régen.* – Ma már nem üzemel.

Silógödör – *Silógödör ~ Szemétlerakó ~ Szeméttároló.* – *A Komplegzbű oda hortuk a silót, és ez egy betongödör, ide keszték azóta hordani a szemetet.* – A csongori határszélen fekszik.

Stari Ploti – 1819–1869: *Stari Ploti* (MKFT.). – A település északkeleti határában jelöli a katonai felmérés a mai Bába területén. Az adatközlők nem ismernek ilyen nevű helyet.

Sütő-bolt – *Sütő-bót ~ Lacika-bót ~ Lacika, 'ná.* – *Ugy monygyák sokan, hogy megyek Lacikáná.* – Sütő László nevű tulajdonosáról.

Sütő-fürdő lásd Gyógyfürdő.

Sütő-rekesz – 1854: *Sütőrekesz* (C.), 1865: *Sütő Rekesz* (B.). – A település keleti oldalában, a Sztrabicsóval határos részen van jelölve a Tó szomszédságában. Az adatközlők nem ismerték a nevet. Az előtag bizonyára azonos a falubeli *Sütő* családnévvel, az utótag is előfordul helynévben; vö. Pap-rekesz.

Széchenyi utca – *Szécsényi ucca ~ Fő ut ~ Lenin ucca.* – *Guttú egészen a Kanálison végig, az állomásig, egész a hidig Szécsényi, régen Lenin ucca vót.*

Szemétlerakó lásd Siló-gödör.

Szeméttároló lásd Siló-gödör.

Szernye-hát – *Szernye-hát.* – Szántóföldek Szernye település felé.

Szernyei perejezd – *Szernyi perejezd ~ Szernyi rámpa ~ Perejezd 'Переезд'.* – Vasúti átjáró a falu Szernye településhez közel eső részén.

Szernyei rámpa lásd Szernyei perejezd.

Szernyei utca lásd Malom út.

Szernyei-mocsár – *Lápos-mocsár ~ Szernyi-mocsár ~ Mocsár.* – 1905: *Mocsár (K3).* – *A Komplexsz mellett van egy mocsaras, lápos terület, a Szernyi-mocsár.* – A lecsapolás ellenére a település határában több helyen vizes, mocsaras a föld a lecsapolás után is. Különösen a Tónak nevezett területen. Az adatközlők a nevet nem a nagyobb, több település határát érintő tájegységre vonatkoztatják (bár néhányan azt is ismerik), hanem a szomszédos Szernye település közelében lévő mocsaras falurészre.

Szilpós lásd Szilpós bolt.

Szilpós bolt – *Szilpós bót ~ Szilpós ~ Szilypós ~ Sarki bót.* – *A Győző után van.* – *Régen az üzletek mind szilpós üzletek vótak. Nálunk még van ijjen, ami állami üzlet, azé mongyák, hogy a szilpóé. Ez a Győző-bár is szilpós, a Csárda is.* – Állami tulajdonú élelmiszerüzlet.

Szolnoki lásd Szolnoki híd.

Szolnoki híd – *Szolnoki hid ~ Szónoki hid ~ Szónoki ~ Szónoki Pali higgya.* – *A Szolnoki Lenkejé vót, Szónoki Miska bácsi vót az apja, ez vót a Szónoki rész.* – *Fahid vót ott, most is vannak ojan facölöpök a vízbe. Még most is ugy monygyák, hogy megyünk a Szónokihoz fürödni.* – A falu északi részén, a Kanális egy része, a Halastó közelében, a csongori határszélen.

Szolnoki-határ lásd Szolnoki-tag.

Szolnoki Pali hídja lásd Szolnoki híd.

Szolnoki-rész lásd Szolnoki-tag.

Szolnoki-tag – *Szónoki tag ~ Szónoki-határ ~ Szónoki-rész.* – *Ahogy megyünk keresztül a Kanális-hidon, röktön bal ódalon a tótés alatt ott vót egy nagy darap föld, az vót a Szónoki-határ, Szónoki-tag.* – A település északi részén. Vö. Szolnoki híd.

Sztáncijá lásd Vasútállomás.

Sztáréj mlén lásd Malom.

Tábir lásd Cigánytábor.

Tábor lásd Cigánytábor.

Táboriskola lásd Cigányiskola.

Tám de hodéty cseredá lásd Tói lejáró.

Tanya – *Tanya ~ Telep ~ Farm ~ Fermá 'Ферма'.* – *Ott a jószágok vótak, a terményt akkoriba ot tartották. Ot vótak a traktorok, kombányok.* – Mezőgazdasági létesítmény, ma már szinte üresen áll.

Telekföldek dülője – 1854: *Telek földek dülője (C.).* – A falu északkeleti határában tünteti fel a térképvázlat, a Méhkelenc szomszédságában, a Sztrabicsóhoz közel eső részen. Az adatközlők nem ismerték a nevet.

Telep lásd Tanya.

Temető-dülő – 1854: *Temető Dülő (C.).* – A község északi, északnyugati részén jelöli a térkép. Az adatközlők nem ismerték.

Temető utca lásd Csendes utca.

Tés úr körtefája – *Tés úr körtefája.* – A Pap-rekezbe vót, óriási nagy körtefa, amikō a tanyába mentek az emberek enni, akkō ez alatt ültek le. – A Pap-rekesz nevű terület része.

Tés úr tagja – *Tés úr tagja.* – Nagy gazda vót, uty híjták, hogy Tés úr, a Tóba vót a tagja. A Kanális mellet vót naty főggye. A templom mellet vót a Tés úr háza. – A község keleti határában a Tó közelében lévő terület.

Tizenhat hektáros föld – *Tizenhat hektáros föld ~ Tizenhat hektáros ~ Tizenhatos, -hatozsba.* – Eleve tizenhat hektárbú áll, de eszt má a mostani világba hasznájuk így. Most ety szőlői cég hasznájja. Mi, amikō a kolhozba dógosztunk, akkō ity számoltuk. – A Huszonhét hektáros szomszédságában a falu lakott részéhez közelebb eső szántóföldek.

Tizenhatos lásd Tizenhat hektáros föld.

Tó – *Tó, -ba ~ Tó-rész.* – 1915–16: Tó (K4). – *Oda hajcsák ki a teheneket. Lapos rész a Tábor után, van vaty hatvan-hetven hektáros terület. Ojan árterületnek monták régebbsen, mer ha a Kanálizsba megjön a víz, akkō fēnyomja. Amikō még itt is szántók vótak, akkō montuk, hogy a Tóba megyünk szántani, a Tó alá.* – *Mocsaras vót, ojan vót, mint ety tenger. Most is tavasszā teli van vizzē. A víz elárasztotta tavasszā az egész Tót, a jószágot nem lehetet kiengedni, mig a víz le nem ment.* – *Irdatlan nagy legelő, a Tóba van egy régi gémeskut, itatókut is. Szántóföldnek nem lehet aszt használni. A legméjebb része a falunak, sokszō ál benne a víz.* – Nagy kiterjedésű mocsaras talajú legelő a település keleti határában.

Tó alja – *Tó alja, Tó alatt.* – *It vót a Tó alja. Olyan mocsaras rész vót. Montuk, hogy a Tó alá megyünk, ott is vót nekiünk gyümölcsös.* – Szántók a település keleti határában a Tónak nevezett terület szomszédságában.

Tó éger – 1819–1869: *To éger.* – A katonai felmérés a község keleti határában jelöli nagy kiterjedésű vizes területként, minden bizonnyal arra a határrészre vonatkozik az elnevezés, melyet ma Tó néven ismernek. Az adatközlők halványan emlékeznek az elnevezésre, de lokalizálni nem tudják.

Tói lejáró – *Tói lejáró ~ Tó lejáró ~ Csorda lejáró ~ Lejáró ~ Zsidó temető fele ~ Tám de hodéty cseredá 'Там де годить череда'.* – *Ahoty fordulung befele a cigányok fele, a Tóba, a Legelőre.* – *Valamikō a csordát ot hajtották le, má most körbe hajcsák, ot má kertek vannak, hogy bele ne mennyen.* – Keskeny út a település délkeleti részén, a Tó felé vezet, a szarvasmarhacsordát szokták arra hajtani a Legelő felé.

Tó lejáró lásd Tói lejáró.

Tó mege – 1854: *Tómege* (C.), 1865: *Tó mege* (B.). – Az adatközlők nem ismerték.

Topoly – *Topoly 'Тополь'.* – *Valamikō még a Fürdőné vót egy Topoly.* – Üzlet volt a Fürdő mellet, már nem működik. A név a 'nyárfa' jelentésű szóból ered.

Tó-rész lásd Tó.

Traktorállomás lásd Traktorbrigád.

Traktorbrigád – *Traktorbrigád ~ Traktorállomás ~ Ótópark.* – A kolhoz ótóparkja vót ott, traktorpark, ez is a kolhoszhoz tartozott az egész. – A Kirov utca végén található.

Túlsó-vég lásd Micsurin-vég.

Újfalusi utca lásd Rákóczi utca.

Új ligeti híd – *Uj ligeti hid.* – A Régi ligeti híd mellett épült újabb híd.

Új-rekesz – 1865: *Uj rekesz* (Pesty), 1854: *Újrekesz* (C.), 1865: *Új rekesz* (B.). – Erre a területre vonatkozóan Pesty adatközlője az alábbiakat említi: „Van a’ közepén egy dombocska, a’ régiek állítása szerint Rákóczi ott táborozott – bukásakor emlékül azonn dombot katonáival hordatott öszve hajdan erdőség lévén. A’ Munkácsra vezető Út mellett volt, – regéllik hogy Rákóczi kincseket fegyvereket rakatott a dómba.” (Pesty 400). – A térképek a község délkeleti oldalában tüntetik fel a Gorondhoz közel eső határszélen.

Új temető – *Uj temető.* – A Traktorbrigádnak a sarkáná kezdődik. – A Kirov utca végén, Szernye felé található, a Traktorállomás szomszédságában.

Ulicá Pobedő lásd Győzelem utca.

Úr láza – 1854: *Úrláza* (C.), 1865: *Úr láza* (B.). – A falu északkeleti határában a Gerzsenó és Sütő-rekesz közelében ábrázolják a térképek. Az adatközlők nem ismerték.

Vásár lásd Vásártér.

Vásártér – *Vásártér ~ Vásár.* – Régen vásártér vót. – Vö. Futballpálya.

Vashíd – *Vashid ~ Kanális-hid.* – A Kanálison ahogy megy át a vonat, az a Vashid. – Gerzsenóra ahogy megyünk, az a Kanális-hid, ahon a vonat megy keresztül, az a Vashid. – Vasúti híd Sztrabicsó és Barkaszó között.

Vasútállomás – *Vasútállomás ~ Állomás ~ Sztáncijá* ’Станція’. – A falu központi részén található.

Vasút utca – *Vasut ucca ~ Zaliznodorozsná* ’Зализнодорожна’. – Az átrakodó fele megy. – Kis utca a vasútállomás mellett.

Veres-domb – *Verezs-domb.* – Dombos föld vót a Pap-rekezbe. – Dombos, homokos talajú szántó, a Pap-rekesznek nevezett terület egy része.

Vészokonáberezsnéj kánál lásd Mérce-folyó.

Vidék-erdő – 1905: *Vidék erdő* (K3). – Az adatközlők nem ismerték.

Vízórház lásd Fehér ház.

Vojenná bázá lásd Bába.

Vtího Bach lásd Mérce-folyó.

Vulécjá Borkányuká lásd Borkanyuka utca.

Vulécjá Náberezsnájá lásd Náberezsná.

Vulécjá Peremohé lásd Győzelem utca.

Zaliznodorozsná lásd Vasút utca.

Zsidó fürdő – *Zsidó fürdő.* – *A vasutná vót a magyarok alatt a Zsidó fürdő.* – Ma már kevesen tudnak erről a fürdőről.

Zsidó temető – *Zsidó temető.* – *Má ot nincs semmi, be van növe bozóttá. A Tólejároná vót.* – *A Tói lejáró mellett. Ma má szinte semmi nyoma nincsen.* – A település délkeleti oldalában található, a Tóhoz közel eső falurészen.

Zsidó temető felé lásd Tói lejáró.

Zsidó temetőnél – *Zsidó temetőné.* – *Pár parcella a Zsidó temető mellett, aszt monygyák uty, hogy a Zsidó temetőné.* – Szántók a Zsidó temető közelében a Tó közelében.

Zsidó templom – *Zsidó templom.* – Az iskola mellett volt régebben, az idősebb adatközlők emlékeznek rá.

Zsilip – *Zsilip.* – A MÉRCE-folyó zsilipje a falu keleti részén.

Adatközlők:

Balogh Gizella (71), Ferenci János (76), Ferenci Mária (80), Gerzsényi Angéla (38), Gerzsényi Barna (49), Koncz Sándor (56), Kutasi László (48), Menyhért Mária (76), Pap Gizella (52), Pap Sándor (56), Sütő Sándor (45), Szanyi László (57).

TÓTH TEODÓRA

Források:

B. = *Birtokrészleti jegyzőkönyv.* Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi fiókja, 1865, 125.1.239. (A forrás neveit SEBESTYÉN 2008: 27 közli.)

C. = *Croquis.* Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi fiókja, 1854, 125.1.244. (A forrás neveit SEBESTYÉN 2008: 27 közli.)

ConscrPort. = *Conscriptiones portarum Comitatus Bereghiensis (1570).* A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, Nyíregyháza, Filmtár 73. doboz.

Cs. = CSÁNKI DEZSŐ (1890–1913): *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában.* 1–3., 5. Budapest.

Dávid = DÁVID ZOLTÁN (2001): *Az 1598. évi házösszeírás.* Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.

EKFT. = *Az első katonai felmérés. A Magyar Királyság teljes területe 965 nagyfelbontású színes térképszelvényen. (1782–85).* Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2004.

Érszegi = ÉRSZEGI GÉZA szerk. (2000): *Középkori oklevelek a Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Levéltárban (1300–1526).* Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai 2. Nyíregyháza.

Fényes = FÉNYES ELEK (1851): *Magyarország Geographiai szótára.* 1–2. Pest.

Görög = *Magyar Átlás az az Magyar, Horvát, és Tót országok vármegyéji, 's szabad kerületei és a' határ-őrző katonaság' vidékeinek közönséges és különös tábláji.* Közre botosította GÖRÖG DEMETER, folytatta és végezte Márton Jó'sef. Viennae, 1802–1811.

- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY (1963–1998): *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. 1–4. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- HKFT. = *A harmadik katonai felmérés. 1869–1887. A Magyar Szent Korona Országai*. (1 : 25.000). Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2007.
- Hnt. = *Magyarország helységnévtára*. Statisztikai Kiadó Vállalat, 1873, 1877, 1882, 1888, 1892, 1895, 1898, 1900, 1902, 1907, 1913, 1944.
- Kállay = *A nagykállói Kállay-család levéltára*. 1–2. A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Kiadványai. 1–2. Budapest, 1943.
- Károlyi = GÉRESI KÁLMÁN szerk. (1882–1897): *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. Codex Diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly*. 1–5. Budapest.
- Kiss = N. KISS ISTVÁN (1960): *16. századi dézsmajegyzékek*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- K1 = *Kataszteri térkép*. Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi fiókja, 1865, 125.1.245. (A forrás neveit SEBESTYÉN 2008: 27 közli.)
- K2 = *Kataszteri térkép*. Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi fiókja, 1881, 125.1.246. (A forrás neveit SEBESTYÉN 2008: 27 közli.)
- K3 = *Kataszteri térkép*. Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi fiókja, 1905, 125.1.247. (A forrás neveit SEBESTYÉN 2008: 27 közli.)
- K4 = *Kataszteri térkép*. Magyar Országos Levéltár 1915–16, S 76 No 0182/1–15.
- Lehoczky = LEHOCZKY TIVADAR (1881): *Beregvármegye monographiája*. 1–3. Ungvár.
- Lipszky = LIPSZKY JOANNES (1808): *Repertorium locorum obiectorumque in XII. tabulis mappae regnorum Hungariae Slavoniae, Croatiae et confinium militarium magni item principatus Transylvanie occurrentium, quas aeri incisas vulgavit Ioannes Lipszky de Szedlicsna*. Buda.
- LR. = *Libri Regii. Királyi könyvek 1527–1918*. Magyar Országos Levéltár–Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2006.
- MKFT. = *A második katonai felmérés. A Magyar Királyság és a Temesi bánság nagyfelbontású, színes térképei. (1819–69)*. Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2005.
- MOL DL. = *A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. DL.–DF. 4.1*. Magyar Országos Levéltár–Arcanum Adatbázis Kft. CD. 2000.
- MOL UC. = *Urbáriumok és összeírások a Magyar Országos Levéltárban (Urbaria et conscriptiones). Iratanyag 1527 és a 19. század közötti időszakban*. Magyar Országos Levéltár–Arcanum Adatbázis Kft. CD. 2004.
- Neumann = NEUMANN TIBOR (2006): *Bereg megye hatóságának oklevelei (1299–1526)*. Nyíregyháza, Móricz Zsigmond Könyvtár.
- OSZK TK 24 = *Weg charte des Beregher Comitats geometrisch aufgenommen durch Ioann Budinszky Ingenieur (1787)*. In: *Kéziratok térképek az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárában*. Országos Széchényi Könyvtár–Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2007.
- Összeírás = *Az 1715. évi országos összeírás*. Magyar Országos Levéltár–Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2004.

- Pesty = MIZSER LAJOS (1995): Bereg megye PESTY FRIGYES helységnévtárában 1864–1865. In. NAGY FERENC szerk.: *Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv 11*. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár. 395–489.
- Úriszék = VARGA ENDRE szerk. (1958): *Úriszék. XVI–XVII. századi perszövegek*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Z. = NAGY IMRE–NAGY IVÁN–VÉGHÉLYI DEZSŐ–KAMMERER ERNŐ–LUKCSICS PÁL szerk. (1871–1931): *A zichi és vásónkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senior comitum Zichy de Zich et Vásónkeő. 1–12*. Pest, [később] Budapest.
- Zs. = *Zsigmondkori oklevéltár 1–2*. MÁLYUSZ ELEMÉR összeáll. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1951–1958. *3–7*. BORSA IVÁN–MÁLYUSZ ELEMÉR összeáll. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993–2001. *8–9*. BORSA IVÁN–C. TÓTH NORBERT összeáll. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003–2004. *10*. C. TÓTH NORBERT összeáll. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2007.

Irodalom:

- FNESz. = KISS LAJOS (1988): *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. 1–2. Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KISS LAJOS (1995): *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése*. Nyelvtudományi Értekezések 139. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- MIZSER LAJOS (2006): Gerzsenyő. *Magyar Nyelv 102*: 465.
- MOLNÁR JÓZSEF–MOLNÁR D. ISTVÁN (2005): *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Matematika és Természettudományi Tanszék.
- PAIS DEZSŐ (1912): Az *aszó* elhomályosult összetételei. *Magyar Nyelv 8*: 391–401.
- SEBESTYÉN ZSOLT (2008): *Kárpátalja településeinek történeti helynevei*. Nyíregyháza, Bessenyei Kiadó.
- SEBESTYÉN ZSOLT (2010): *Bereg megye helységneveinek etimológiai szótára*. Nyíregyháza, Bessenyei Kiadó.
- STANISLAV, JÁN (1948): *Slovenský juh v stredoveku*. 1–3. Turčiansky Sv. Martin.